

Остап Цвіркун
Павло Шидловський
Діана Дудник
Маргарита Чимирис

КРЕМЕНЕОБРОБНИЙ КОМПЛЕКС ЧЕТВЕРТОГО ЖИТЛА МЕЖИРІЦЬКОГО ВЕРХНЬОПАЛЕОЛІТИЧНОГО ПОСЕЛЕННЯ

Стаття присвячена публікації окремого археологічного об'єкта, який було виявлено під час розкопок четвертого житла Межиріцької стоянки у 2018-2020 роках – кременеобробної майстерні Точок 1. Подається типолого-статистичний та технологічний аналіз крем'яних виробів на тлі загальної статистики крем'яного набору четвертого господарсько-побутового комплексу. Аналіз поширення знахідок разом з стратиграфічними спостереженнями дозволяють стверджувати як мінімум два рівні проживання в житлі. Планіграфічні особливості дослідженої в житлі траншеї з Точком 1 демонструють функціональну спеціалізацію різних ділянок внутрішнього простору та знаходять певні аналогії в інших об'єктах межиріцької індустрії епігравету.

Ключові слова: Епігравет, пізній палеоліт, господарсько-побутовий комплекс, точок, технологія кременеобробки.

ВСТУП

На сучасному рівні розвитку науки про палеоліт, основним критерієм для визначення культурної своєрідності пам'яток виступають технологічні аспекти – традиції обробки крем'яної сировини, що відображаються у застосуванні характерних особливостей первинної та вторинної обробки сировини, стратегій її відбору і підбору заготовок для подальшого використання та виготовлення знарядь. Так, М.І. Гладких вказує, що «археологічні культури ... виділяються перш за все на підставі окремих особливостей техніко-типологічних традицій виготовлення кам'яних знарядь, тих традицій, що не пов'язані з особливостями господарської діяльності і зумовлені спільністю історико-культурного розвитку їх носіїв» (Гладких 1991, с. 25). З метою визначення ступеню спорідненості археологічних пам'яток між собою важливим є вивчення крем'яних колекцій, що походять з відносно закритих археологічних комплексів і які можуть виступати еталонними для проведення порівняльного аналізу декількох індустрій. У даній статті наводиться технологічна

характеристика крем'яного комплексу окремого об'єкта, отриманого в результаті останніх розкопок з заповнення четвертого житла Межиріцького верхньопалеолітичного поселення.

Межиріцька стоянка – унікальна археологічна пам'ятка світового рівня, дослідження якої проводяться з 1966 року, і яка не втратила свою цінність в якості наукового джерела для розкриття широкого кола питань, зокрема взаємозв'язку природи і суспільства в епоху первісності. Пам'ятки палеолітичної доби із залишками архітектури з кісток мамонта – визначне явище з точки зору джерелознавства для вивчення та інтерпретації первісного господарства, соціальної структури та світоглядних уявлень мисливських суспільств (Гладких 1991; ред. Станко 1997, с. 58-113). На території України такі стоянки розташовуються у Середньому Подніпров'ї по річках Удай (Гінці), Супій (Добранічівка), Десна (Мізін) та Рось (Межиріч), відносяться до епіграветської технологічної традиції та датуються у відносно вузьких хронологічних межах 19-17 тис. рр. тому (cal BP) (Нужний 2015, с. 210-214; Чабай та ін. 2020; Шидловський

Цвіркун Остап Ігорович, старший науковий співробітник Національного музею історії України, вул. Володимирська, 2, Київ, 25025, Україна; аспірант Києво-Могилянської академії; ORCID: [0000-0002-3265-2471](https://orcid.org/0000-0002-3265-2471), e-mail: ostaptsvirkun@gmail.com

Шидловський Павло Сергійович, к.і.н., доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 64, Київ, 01601, Україна; ORCID: [0000-0001-6771-812X](https://orcid.org/0000-0001-6771-812X), e-mail: prehist@knu.ua

Дудник Діана Валентинівна, лаборант, аспірант Інституту археології НАН України, просп. Героїв Сталінграда 12, Київ, 04210, Україна; ORCID: [0000-0003-0855-3219](https://orcid.org/0000-0003-0855-3219), e-mail: ddi18@knu.ua

Чимирис Маргарита Володимирівна, аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 64, Київ, 01601, Україна; ORCID: [0000-0002-4177-5246](https://orcid.org/0000-0002-4177-5246), e-mail: margochimiris@gmail.com

2020, с. 28-96). Назва поселення стала епонімною для низки епіграветських стоянок Середнього Подніпров'я, що за характерними особливостями матеріальної культури об'єднуються дослідниками у межирицьку культуру або індустрію традицію, репрезентовану пам'ятками Гінці, Добраничівка, Семенівка I-III та Бужанка II, розташованими на дніпровському лівобережжі (Гладких 1977, с. 140-142; Нужний 2002; Nuzhnyi 2008, с. 98-110).

У 1966-1974 рр. Межирицька стоянка досліджувалась академіком І.Г. Підопличком, який відкрив та повністю розкопав три житла побудовані з використанням мамонтових кісток (рис. 1:1). Під час цих робіт об'єктами досліджень стали виключно житлові споруди давніх мешканців, у той час як сам культурний шар, виробничі ділянки та господарські об'єкти не викликали достатньої уваги з боку спеціалістів (Підопличко 1969; 1976). Вперше на своєрідність крем'яного інвентарю Межирицької стоянки звернув увагу М.І. Гладких. В результаті детального аналізу крем'яного комплексу першого господарсько-культурного комплексу (ГПК), вчений дійшов висновку про спорідненість Межирича з такими пам'ятками кінця верхнього палеоліту, як Гінці, Бугорок та Добраничівка. Особливості крем'яного виробництва Межирича дозволили М.І. Гладких віднести цю пам'ятку до єдиної генетичної лінії розвитку з пізньограветськими стоянками Погон, Ключи та Пушкарі I (Гладких 1971, с. 62-63).

Важливим для розуміння технології кременеобробки пам'ятки є роботи присвячені типології та технології різних ГПК. Так, Д.Ю. Нужним та П.С. Шидловським проведено порівняльний аналіз статистичних даних для різних об'єктів першого ГПК – житла №1, ями №7 та виробничої майстерні (точка), що розташовувалась на краю зазначеної ями (Komar et al. 2003, с. 264-265; Нужний, Шидловський 2009; Нужный, Шидловский 2011; Nuzhnyi, Shydlovskiy 2015). В.М. Лозовським та О.В. Лозовською було проведено технологічний аналіз пластинчастих сколів першого, другого та третього комплексів за методикою, розробленою Е.Ю. Гирею (Лозовський, Лозовська 2010; Lozovsky, Lozovskaya 2014). Подано статистичні та технологічні характеристики крем'яного комплексу другого ГПК (Нужний 2014). Вагомим результатом проведених досліджень стало визнання технологічної єдності всіх трьох досліджуваних комплексів.

Однак, важливою пересторогою для проведення технологічного аналізу цих колекцій є початкова неповність вибірки матеріалів, що походять з розкопок 1966 – 1974 рр. Сучасні дослідження пам'ятки в межах першого, другого та третього ГПК доводять низьку якість фіксації археологічного матеріалу. На низці ділянок цих комплексів

культурний шар фіксується нижче рівня долівки розкопів І.Г. Підопличка, що свідчить про неповну розборку антропогенних відкладів на площах цих ГПК. Швидкий темп досліджень, що були спрямовані на розкриття житлових конструкцій (кожне житло розкопувалось за один-два польових сезони в середньому) призводило до втрати значної кількості матеріалів – суттєва кількість крем'яних виробів походить з відвалів та засипки розкопів №№ 1, 2 та 3. Зрозуміло, що втрачались переважно дрібні вироби – мікропластини, пластинки, мікроліти – які є дуже інформативними з точки зору відтворення первинної техніки отримання сколів та вторинної техніки виготовлення вкладнів для мисливської зброї.

Така неповність вибірки може створити значні викривлення в статистиці та призвести до хибних висновків про характер технології кременеобробки мешканців стоянки. Так, В.М. Лозовський та О.В. Лозовська вбачають наявність значних паралелей в технології отримання пластинчастих сколів Межирича з граветом Костьонківсько-Борщівського району та пов'язують з традицією кременеобробки стоянки Костьонки 1/1, вказуючи, разом з тим, на певні особливості в технологічних методах (Лозовський, Лозовська 2010; Lozovski, Lozovskaya 2014).

З цієї причини, на поточний момент вкрай важливим є проведення аналізу колекцій, які походять з сучасних досліджень пам'ятки, що ведуться з виконанням необхідних методичних вимог до польових робіт, включаючи обов'язкову промивку всіх антропогенних шарів стоянки. Така можливість з'явилася 2018 – 2021 рр., коли було поновлено дослідження внутрішнього заповнення четвертого житла.

ЧЕТВЕРТИЙ ГПК СТОЯНКИ ТА ЙОГО КРЕМ'ЯНИЙ КОМПЛЕКС

У зв'язку з понад півстолітнім дослідженням пам'ятки, виділяється декілька етапів вивчення стоянки, що характеризуються особливостями в методологічних підходах та методиці дослідження, у виборі об'єктів для вивчення та різним ступенем інформативності отриманих результатів (Дудник 2017). Початок вивчення четвертого господарсько-побутового комплексу пов'язаний з другим етапом дослідження, що тривав з 1976 по 1989 рр. Розкопки стоянки та міждисциплінарні дослідження на ній проводилися групою українських та російських спеціалістів (Н.Л. Корнієць, А.А. Величко, Ю.М. Грибченко, Е.М. Зеліксон) під керівництвом М.І. Гладких, завідувача кафедри археології, етнографії та музеєзнавства Київського державного університету. Результатом цих робіт стало відкриття у 1976-1978 рр. четвертого житла з кісток мамонта та цілої низки ям і ділянок куль-

турного шару (Гладких, Корнієць 1979; Корнієць, Гладких та ін. 1981) (рис. 1: 2).

У 1976 р. методом буріння було відкрито потужне скупчення мамонтових кісток, які супроводжувались обробленим кременем та вугіллям. Одразу було зроблене припущення про відкриття нового – четвертого господарсько-побутового комплексу Межиріцької стоянки (Гладких, Корнієць 1977, с. 14-15). У наступні роки рештки житла були розкриті ззовні та залишені на місці з метою майбутнього ретельного вивчення та музеєфікації (Гладких, Корнієць 1979; Гладких, Корнієць 1982, с. 6).

М.І. Гладких вперше з'ясував багат шаровий характер стоянки. Так, на південь від розкритого четвертого житла було виявлено два окремих культурні горизонти, нижній з яких пов'язувався з етапом будівництва житла, а верхній співвідносився із заключним етапом поселення. Стерильний прошарок між культурними нашаруваннями становив близько 10–20 см. Наявність двох культурних шарів, за думкою дослідника, свідчить про переривчастість у використанні поселення давніми мешканцями. Важливим є висновок про необхідність перегляду уявлення про осілий характер життя мисливців на мамонтів, яке склалось під враженням від монументальності споруд з кісток мамонта. Дослідник висунув тезу про тимчасове та періодичне перебування мисливських колективів на одному й тому самому місці (Гладких, Корнієць 1979, с. 6, 11-13).

У звітах М.І. Гладких наводять дані по крем'яному набору, що походить з двох культурних шарів, які оточують четверте житло. Досліджуючи крем'яний інвентар четвертого ГПК, вчений вказав, що морфологічно крем'яні вироби цього комплексу відповідають типам, що були виявлені на інших ГПК поселення (Гладких, Корнієць 1982, с. 9-15).

Аналізуючи колекції з розкопок Мізіна, Межиріча та Добранічівки, дослідник вказав на спорідненість останніх двох пам'яток у порівнянні з Мізином та висунув тезу про побутування двох синхронних археологічних культур в рамках пізньольодовиків'я Середньої Наддніпрянщини (Гладких 1977, с. 140-142; 1991, с. 23-25). Пізніше М.І. Гладких опублікував статистичні дані по чотирьом господарсько-побутовим комплексам Межиріча, станом на 1984 рік. Не зважаючи на те, що на той момент заповнення четвертого житла не досліджувалось, кількість виробів з площі цього ГПК вже нараховувала близько 6 тисяч знахідок (Гладких 2001, с. 20-21). З поданої статистики привертає увагу схожість співвідношень між основними категоріями виробів з вторинною обробкою між всіма комплексами: домінуючим типом знарядь виступають різці, переважна більшість яких є боковими ретушними. Другою категорією за кількістю належить скребкам і третє місце за-

ймають різноманітні мікроліти з притупленим краєм. М.І. Гладких вказував, що матеріали окремих ГПК можливо розглядати як самостійні і повноцінні складові в межах колекції всієї пам'ятки. Тому типолого-статистичне порівняння інвентарю різних ГПК можна вважати рівнозначним зіставленню двох відокремлених однокультурних пам'яток, що відкриває можливості для пошуку об'єктивних критеріїв визначення археологічних культур (Гладких 1989, с. 25).

Наступний етап дослідження стоянки пов'язаний з роботами групи Н.Л. Корнієць, до якої входили російські та американські вчені. Під час цих досліджень пам'ятки у 1987-1994 рр. експедицією Інституту геологічних наук було розібрано заповнення в деяких господарських ямах та на території виробничого центру на південь від житла (Корнієць 1994, с. 3-18). На противагу М.І. Гладких, Н.Л. Корнієць стверджувала тезу про одношаровість пам'ятки (Корнієць 1993, с. 9; 1994, с. 9). Дослідниця вказує, що більшість крем'яних виробів походить з «топталища» на південь від четвертого житла (Корнієць 1995, с. 22). Цю ділянку насиченого культурного шару М.І. Гладких називав «виробничим центром». Подаючи інформацію про крем'яні вироби, не відбувалось розрізнення матеріалів, що походять з різних об'єктів та прошарків. Однак, в зв'язку з тим, що дослідницькі роботи проводились переважно навколо четвертого житла та в межах четвертого ГПК, це дозволяє розробити загальну статистику крем'яних матеріалів, що походять з четвертого ГПК, виключаючи вироби безпосередньо з заповнення житла.

Опис частини крем'яних артефактів, що походять з цього ГПК (1992 р.) здійснено Н.К. Гавриловим. Дослідник виділив два типи та три різновиди кременевої сировини – практично всі вироби виготовлено з галькового кременю чорного кольору, невелика кількість представлена виробами з сіро-коричневого та темно-коричневого кольорів. Наявні предмети, що характеризують всі стадії первинного розщеплення кременю – від пренуклеусу до дрібних відщепів та мікропластин. Вторинна обробка на пам'ятці представлена лусочками та різцевими сколами. Дослідник звернув увагу на невеликі пропорції нуклеусів (Гаврилов 1993, с. 23-24).

Завдяки впровадженню методу флотації вдалось отримати також мікродебітаж, аналіз якого був проведений групою американських спеціалістів. Вдалося встановити наявність чотирьох різновидів мікрокварцитної сировини:

Тип 1 – 64,1% інвентарю. Темна порода з сіро-коричневими, зелено-сірими, середньо-сірими та синюватими відтінками. А) прозорий коричнево-сірий з дещо великими радіальними сферами

халцедону. Б) прозорий з темними коричнево-чорними органічними прожилками, схожими на коріння рослин.

Тип 2 – 22,3% інвентарю. Світло-сіра прозора порода. А) прозорий розовий мікрокварцитний кремій з вкрапленнями халцедону. Б) прозорий ліловий мікрокварцитний кремій з вкрапленнями халцедону та карбонатних скам'янілостей.

Тип 3 – 11,8% інвентарю. Прозорий матеріал середньо-жовто-коричневий до темно-жовто-коричневого. Прозорий безбарвний мікрокварцитний кремій з темно-коричневими до чорних вкрапленнями органіки.

Тип 4 – 1,8% інвентарю. Світло-коричнево-сірий матовий матеріал. Цей тип можливо є менш якісним варіантом одного з попередніх трьох типів.

Аналіз дебітажу вказує на застосування пластинчастої техніки розколювання, добування пластин та відщепів з прямоплощадкових нуклеусів з пласкою площадкою (Адовасіо і др. 1993, с. 32-34). Ці висновки було підтверджено в результаті проведеного групою дослідників технологічного аналізу крем'яних колекцій з розкопок 1993-1994 рр. (Карр і др. 1994; Карр 1995, с. 58-66). Ними було виділено 5 типів кам'яної сировини, однак наявність галькової кірки свідчить про використання галькового кременю в якості основної сировини для виготовлення виробів (Карр і др. 1994, с. 27).

За даними цих дослідників, більша частина виробів представлена пластинами. Завершені знаряддя сформовані на проксимальних та середніх фрагментах пластин (69%), утилізовані сколи також представлені цілими пластинами або їхніми дистальними фрагментами.

Відсоткове співвідношення знарядь та утилізованих сколів за типами сировини пропорційно співвідношенню різновидів кременю на стоянці. Єдиним виключенням є молочно-оливковий халцедон. Не дивлячись на те, що вироби з нього представлені невеликою кількістю, більшість з них використовувалось в якості знарядь.

В більшості випадків (60%), залишки ударних площадок на виробах пласкі та утворюють гострий кут з поверхнею сколювання. 72% виробів мають паралельні негативи сколів на дорсальних поверхнях, орієнтовані перпендикулярно відбивній площадці. У 10% виробів негативи сколів спрямовані з обох кінців, вказуючи на те, що для їхнього виробництва застосовувались нуклеуси з протилежними площадками. Більшість сколів трикутні (39%) та трапецієподібні (14%) в поперечному перетині. Такі форми поперечного перетину отримуються з підготовленого нуклеуса, що має пласку ударну площадку, яка утворює гострий кут з площиною сколювання. Підготовка ударних площадок нуклеусів мінімальна і на 57% виробів

представлена глибокими негативами дрібних сколів. Вони могли виникнути при затиранні краю площадки абразивом в напрямку від площини сколювання до площадки нуклеуса. Сліди більш систематичної підготовки відбивної площадки нуклеусів у вигляді затирання виявлені на 20% виробів. З іншого боку, 20% виробів взагалі не несе слідів будь-якої підготовки ударної площадки. На 29% виробів присутні залишки галькової кірки, які часто займають в середньому більше половини дорсальної поверхні виробу.

Такі характеристики кременеобробки свідчать про процес розколювання нуклеуса спрямований на отримання пластинчастих заготовок, що використовувались в якості знарядь або заготовок для них. Наявність сколів оновлення відбивної площадки свідчить про те, що на стоянці відбувався повний цикл первинного розщеплення.

Для встановлення первинних розмірів нуклеусів та розмірів сколів «бажаних» для обробки та використання в якості знарядь, дослідниками було проведено вимірювання цілих та необроблених сколів. Для зламаних та необроблених виробів враховувалась тільки їхня ширина та товщина. Цілі сколи мають довжину від 7 до 64 мм. Це вказує на те, що мінімальна первинна довжина нуклеусів складала 64 мм. Приблизно 70% цілих сколів довжиною більше 33 мм було використано в якості знарядь. Така довжина складає нижню межу бажаної довжини знарядь.

З метою з'ясування просторової організації крем'яного виробництва на стоянці, було використано відсоткові показники кількості знарядь та утилізованих сколів. Дослідження горизонтального розподілу крем'яних знахідок вказує на те, що в ямах знаходиться більше знарядь, ніж на інших ділянках культурного шару. Крем'яні вироби з ям вказують на діяльність, пов'язану з виробництвом знарядь, їхнім переоформленням, а також з викидом знарядь праці. Інші ділянки ГПК пов'язані скоріш з виготовленням та переоформленням знарядь (Карр 1995, с. 66). Трасологічний аналіз декількох крем'яних виробів з четвертого ГПК було проведено Б. Адамсом (Адамс 1994; 1995).

Загальну статистику по четвертому ГПК подано у Таблиці 3. В даній таблиці представлено сукупні дані по ГПК без розрізнення на окремі об'єкти, адже інформацію про статистику по ямам та «виробничим центрам» у звітах подано спорадично і не в повній мірі. Однак, більш якісний підхід до польової фіксації матеріалу у 1978-2006 рр., в порівнянні з розкопками перших трьох ГПК, відобразився у значно більшій кількості крем'яних виробів, що походять з четвертого комплексу. З цієї причини вважаємо цілком доцільним використовувати ці дані для проведення повноцінного типолого-статистичного аналізу (Корниєц 1993;

1994; 1995; Корниєц, Сунцов, Соффер 1996; Корниєц 2000; Гладких 2001; Нужний, Корниєць, Пеан 2004; Нужний та ін. 2006).

ДОСЛІДЖЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО ПРОСТОРУ ЧЕТВЕРТОГО ЖИТЛА

Залишки житла являють собою скупчення кісток мамонта у формі видовженого овалу розміром 5,85 м x 4,62 м, довга вісь якого орієнтована із заходу на схід. Висота над рівнем давньої поверхні становила 0,6 м, що добре простежується за характером розташування кісток поза межами споруди (рис. 1: 3, 4). В якості основного матеріалу для конструкції житла було використано великі кістки мамонта, які складали функціонально різні в архітектурному відношенні частини: виділяється основа – «фундамент» – концентричне коло з черепів мамонта та інших великих кісток, зовнішня обкладка житла – лопатки, нижні щелепи, тазові, бивні тощо та перекриття житла, що впало всередину конструкції і складалось переважно з бивнів та плоских кісток (Гладких, Корниєц 1979, с. 7-12; Гладких 1999).

Початок вивчення внутрішнього простору житла слід віднести до 1983 р., коли в процесі робіт експедиції під керівництвом Н. Л. Корниєць з зовнішньої поверхні внутрішньої частини скупчення було знято 25 бивнів з метою запобігання їхньої руйнації під дією природних чинників. Слід відзначити, що ці роботи не знайшли свого відображення у наукових звітах, а інформація про ці дії викладена у звіті за 1993 р. До того ж, зняття бивнів з споруди аж ніяк не забезпечило їхню збереженість, адже місце зберігання цих елементів житлової конструкції залишається невідомим: вказується, що вони були залишені в с. Межирич. У цьому ж звіті описується, що під час робіт виконувався пошаровий фотоплан для фіксації розташування знахідок, однак серед наявної документації такого плану не існує (Снидер 1994, с. 41).

Не зважаючи на те, що об'єкт було залишено з метою музеєфікації та для подальших досліджень культурного шару всередині житла №4, в 1994 р. розпочинаються розкопки у вигляді у вигляді траншеї довжиною 5,5 м та шириною 1 м, розташованої по довгій вісі житла з північного сходу на південний захід, з серією мікротраншей 10x30 см до долівки об'єкта (Корниєц, Сунцов, Соффер 1996, с. 21; Адовасіо, Ленз 1996, с. 46). Ця траншея проходить по лінії квадратів 332 Б, 333 А, Б, 334 А, Б. Після розчистки було проведено точну фіксацію виявлених кісток та бивнів, а також відбитків раніше знятих бивнів (Корниєц 1995, с. 14-16, Soffer et al. 1997).

Дослідження 1994-1995 років внутрішньої частини заповнення житла виявило низку цікавих знахідок та об'єктів. Так, у центральній частині

траншеї, на кв. 333Б на глибині – 405 см зафіксовано пляму, насичену зольними седиментами, що в процесі розчистки була інтерпретована як внутрішнє вогнище. З півночі, півдня та заходу воно було обмежене кісткою зі слідами вохри та декількома бивнями в горизонтальному положенні, які сформували своєрідну обкладку вогнища. У той же час, на глибині – 411 см було виявлено горизонтально розташований ріг північного оленя, фрагмент обпаленої кістки та крем'яний відщеп, відокремлені від нижнього рівня зольної лінзи вогнища прошарком стерильного лесу, потужністю 5-6 см. Ці знахідки, очевидно, залягали на більш давньому рівні проживання у житлі, ніж поверхня, пов'язана з зоною вогнища (Корниєц, Сунцов, Соффер 1996, с. 20-21, Soffer et al. 1997).

У північно-східній частині траншеї (ділянка East) зафіксовано лопатку мамонта, фрагменти інших кісток та бивнів мамонта, деякі з яких довжиною більше 50 см. Поміж великими кістками біля східної стінки житла було виявлено бивневий наконечник розмірами 31 см x 1,8 см, що лежав під бивнем. Серед фауністичних решток виявлено також анатомічно повний скелет пещця (кв. 334Б). Окрім того, в кв. 334А знайдено кам'яний абразив.

Подальші дослідження мікстратиграфії, а також горизонтального поширення знахідок в траншеї доводить наявність як мінімум двох різночасових поверхонь мешкання, пов'язаних, можливо, з декількома епізодами їхнього вичищення. На існування двох різночасових поверхонь мешкання всередині житла 4 вказує й залягання знахідок на двох різних рівнях, розділених відносно чистим лесом. Різні рівні залягання знахідок було зафіксовано в кв. 332Б, 334А. В останньому квадраті частина знахідок розміщувалась на глибині від – 399 до – 403 см, в той час як інші знахідки були відділені від верхніх прошарком стерильного піску потужністю до 5 см та розташовувались на глибині від – 406 до – 411 см. Яскраве свідчення існування двох поверхонь проживання всередині житла надали розкопки контрольної траншейки на кв. 333Б. Тут, на 6 см нижче поверхні центрального вогнища на глибині – 411,3 см було виявлено ріг північного оленя в горизонтальному положенні разом з декількома дрібними кременями (Адовасіо, Ленз 1996, с. 46, Soffer et al. 1997, р. 58-61).

Незначну, однак суттєву кількість знахідок було виявлено в північно-східному та південно-західному кінцях траншеї вище рівня двох виділених поверхонь мешкання. Ці знахідки залягали в стерильному непофарбованому лесі між двома тонкими прошарками піску. У західній частині траншеї ці знахідки залягали на глибині від – 388 до – 393 см, а у східній – від – 392 до – 396 см. Автори дослідження вважають, що ці рештки пов'язані з епізодами очистки або підмітання підлоги жит-

ла, коли сміття з центральної частини періодично зміталось під стіни. В результаті цих робіт, Дж. Адовасіо та Б. Ленз доходять висновку, що житло мало як мінімум два періоди мешкання (Адовасіо, Ленз 1996, с. 47, Soffer et al. 1997, р. 58-61).

Що стосується крем'яного комплексу четвертого житла, то Н. Л. Корнієць відмічались знахідки лусочок, нуклеусів та фрагментів виробів в кв. 333Б та 334Б (Корнієць 1995, с. 15). Висловлюється припущення, що знахідки нуклеусів та достатньо великої кількості сколів підживлення без вторинної обробки свідчать про розщеплення та переоформлення нуклеусів всередині житла. На це також вказує присутність первинних сколів серед знахідок з траншеї. Промивкою породи з житла було також отримано значну кількість мікродебітажу від розщеплення кременю (Корнієць, Сунцов, Соффер 1996, с. 27-29). Разом з тим, у житлі спостерігалась незначна кількість сформованих знарядь, в порівнянні з культурним шаром за межами споруди. Такі спостереження дозволили зробити припущення, що виготовлення крем'яних знарядь відбувалось всередині, в той час як їхня більшість була використана та переоформлена в процесі роботи за межами житла (Корнієць 2000, с. 24).

Інформація про крем'яні вироби з заповнення споруди також подається у звітах за 1998, 1999, 2003 та 2006 роки, коли в житлі проводились роз-

чистки та реставраційні роботи (Корнієць, Сунцов 1999, с. 21-22; Корнієць 2000, с. 16; Нужний та ін. 2004; 2006).

Радіовуглецеве датування матеріалів четвертого комплексу вперше було проведено в Інституті геохімії та фізики мінералів АН УРСР, які визначали вік пам'ятки близько 18 000 від наших днів. З точки зору М.І. Гладких, таке датування значним чином подавнює дійсний вік стоянки і пам'ятка має вік молодший за 17 000 від наших днів (Гладких, Корнієць 1982). Наступні дослідження підтвердили висновки М.І. Гладких, з огляду на серію дат, проведено в різних лабораторіях, більшість з яких датували пам'ятку в межах 15-го тисячоліття тому.

На 2021 рік ми маємо вісім радіокарбонів дат, що походять з конструкції житла 4 та з прилеглої території (табл. 1). Серед цієї серії виглядають неприйнятними дати, отримані в Київській лабораторії, оскільки вони не вписуються у загальну хроностраграфію пам'ятки (Haesaerts et al. 2015). Натомість інші дати визначають вік житла та культурного шару в межах від 15 200 (SacA-14981) до 14 300 (GIN-2596) років від наших днів. Останні AMS датування, отримані в ході виконання проекту ANR «Mammoth» (2005-2008), ще більше звужують цей проміжок до 14 790 – 14 550 ^{14}C BP, що в календарних роках відповідає 16 296 – 15 486 років до н.е. (cal BC) (табл. 2).

Табл. 1. Наявні радіовуглецеві дати, отримані з житла 4 Межиріцької стоянки.

Table 1. Available ^{14}C dates obtained from the Dwelling 4 of the Mezhyrich settlement.

	Розташування	Material	^{14}C BP	Лабораторія	Cal age BC (OxCal 2020, 95%)	Джерело
1	Культурний шар (1978)	Горіла кістка	17 855 \pm 950	KI-1054	22 166-17 540	Гладких, Корнієць, 1979, с. 16-17
2	Культурний шар (1978)	Горіла кістка	18 020 \pm 600	KI-1055	21 329-18 459	Гладких, Корнієць, 1979, с. 16-17
3	житло 4	Горіла кістка	15 242 \pm 1080	QC-900B	19 791-14 026	Гладких, Корнієць, 1982, с. 18
4	житло 4	Горіла кістка, мамонт	14 300 \pm 300	GIN-2596	16 272-14 692	Соффер 1993, с. 25-26
5	4 ГПК, «топталище» (1984)	OS 07-3 Вовк, стегонова	15 210 \pm 130	SacA-14981	16 814-16 303	Haesaerts et al. 2015
6	кв. 323, північний край, То-2 (2005-2008)	Мамонт, стегонова	14 550 \pm 70	GrN-29876	16 110-15 486	Haesaerts et al. 2015
7	кв. 344, південний край, То-2 (2005-2008)	Мамонт, стегонова	14 560 \pm 70	GrN-29877	16 134-15 501	Haesaerts et al. 2015
8	кв. 344, південний край, То-2 (2005-2008)	Та ж сама (#7)	14 790 \pm 60	OxA-15587	16 296-15 979	Haesaerts et al. 2015

OxCal v4.4.4 Bronk Ramsey (2021); r:5 Atmospheric data from Reimer et al (2020)

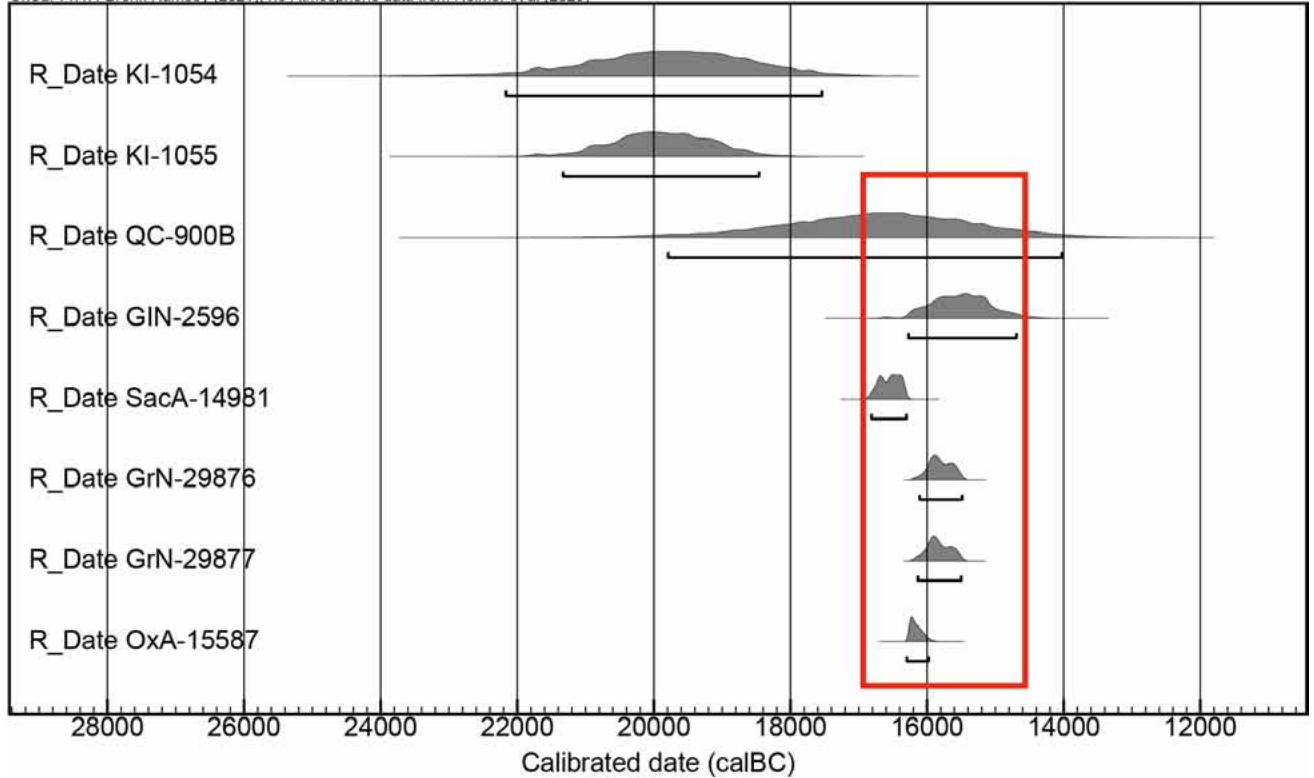

Табл. 2. Каліброване датування решток четвертого житла Межиріцької стоянки (Bronk Ramsey 2021).

Table 2. Calibrated dating of the remains of the Dwelling 4 of the Mezhyrich settlement (Bronk Ramsey 2021).

СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЛЯНКИ EAST

В результаті руйнівних процесів природного та антропогенного походження протягом 1980 – 2010 рр., частина кісток, що складала конструкцію житла зникла – була вкрадена, або вилучена в процесі наукового дослідження (адже конструкція знаходилась у відкритому стані починаючи з 1978 року). Однак ці процеси дозволили більш ретельно поглянути на особливості розташування кісток та конструктивні елементи. З'ясовано, що «фундамент» споруди складався з черепів мамонта, встановлених по колу. Інколи в основу споруди з внутрішньої сторони було вкопано трубчасті кістки мамонта. Зовнішня обкладка плоскими кістками, нижніми щелепами знаходилась за межами основи житла (рис. 2: 1).

З огляду на руйнівні процеси, що негативно впливають на стан збереженості кісткового матеріалу, найбільш доцільним на поточний момент є проведення реставраційних робіт збережених елементів конструкції житла з залишенням на місці. Паралельно необхідно проводити наукове дослідження внутрішнього заповнення споруди на сучасному науковому рівні. Такий підхід дозволить з одного боку зберегти пам'ятку для експонування і втілення плану по музеєфікації споруди, а з іншого – отримати науково значиму інформацію, яка поступово втрачається в результаті дії руйнів-

них процесів (Шидловський 2013; Самойленко, Шидловський 2016).

У рамках виконання проекту ДФФД «Межиріцька стоянка: археологічні дослідження та музеєфікація» та за підтримки проекту INQUA 1804 Mezhyrich International Archaeology Summer School : interdisciplinary study of a late Pleistocene site, у 2018 р. розпочато нові дослідження внутрішнього заповнення четвертого житла (Shydlovskiy et al. 2018; Шидловський, Пеан, Демей та ін. 2020; Шидловський, Пеан, Езартс та ін. 2020). Першим кроком після кількадесятилітньої перерви стала горизонтальна зачистка траншеї, що була розкрита роботами Н.Л. Корнієць по довгій вісі житла з північного сходу на південний захід у 1994-1995 рр. (рис. 2) (Корнієць 1995, с. 14-16). У результаті проведених робіт, було встановлено, що траншея не розкопана по всій площі, а зупинена на рівні залягання великих кіток, що робить перспективним подальше дослідження внутрішнього заповнення первісного житла. У 2018-2020 рр. дослідження проводились у двох протилежних кінцях траншеї – південно-західному (ділянка West) та північно-східному (ділянка East).

У ході розчищення виявлено кісткові рештки і крем'яні вироби, що походять з заповнення житла. Вироби з органічних матеріалів, які походять з ділянки East представлені кістками зі слідами

обробки та готовими виробами, серед яких виокремлюється серія з трьох фрагментів оброблених ребер мамонта. Усі три вироби є дистальними частинами поперечно надрізаних та зламаних ребер; на їхній поверхні спостерігаються сліди скобління. Один виріб (лопаточка) вирізаний з мамонтового бивня. Кістяні знаряддя представлені фрагментом голки з обточеної кістки дрібного ссавця з повздовжньою канавкою на дистальному кінці. Як прикрасу можна інтерпретувати намистину з повністю обточеного з усіх боків зуба ссавця та з не наскрізним отвором. Крім описаних знахідок, частина органічних решток має ознаки обробки, серед яких: відщеп з кістки великого ссавця, фрагменти обробленого бивню, надрізані та зламані трубчасті кістки ссавців середніх розмірів зі слідами обробки в районі епіфізів (Shydlovskyi et al. 2019).

Найбільш цікавим об'єктом виявленим у кв. 334Б та частково в прилеглих квадратах є Точка 1 – місце обробки кременю (рис. 2: 2). Цей об'єкт являється компактным скупченням відходів крем'яного виробництва та декількох знарядь праці. Зверху скупчення крем'яних виробів перекривались декількома дрібними фрагментами кісток, частина з яких виявилась обробленими. Під час роботи експедиції у 2018-2020 рр. об'єкт вдалося повністю розібрати декількома рівнями зняття. Пошарово було вилучено артефакти з культурного шару як самого «Точка 1», так і частково з квадратів де він знаходився, досліджено стратиграфію та планіграфію об'єкта і культурного шару квадратів 334А, Б та Г (рис. 3-5).

СТРАТИГРАФІЧНІ ТА ПЛАНІГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІЛЯНКИ EAST

При дослідженні кв. 334Б було встановлено наступну стратиграфію відкладів:

- Великі кістки та бивні залягають на різних рівнях і, скоріш за все є елементами конструкції, що впала на відносно горизонтальну поверхню. Вони прилягають не щільно одне до одного, з лесовим матеріалом в проміжках між ними. Найнижчі кістки лежать горизонтально на глибині близько -400 см, що вказує на те, що цей завал впав на відносно рівну поверхню.
- Нижче вказаного завалу в лесовому контексті поширюється прошарок білого піску, який має плавний нахил до центру жита. Якщо на краю заповнення, безпосередньо поруч з черепом, що є елементом «цоколя», глибина залягання цього піску становить -400 см, то за метр ближче до центру житла ця глибина сягає -410 см.
- Одразу після піщаного прошарку поширюються лінзи темно-сірого гумусованого лесу з вкрапленнями вугілля та дрібних кісточок.

З цим прошарком пов'язується значна частина археологічних знахідок, представлених крем'яними та кістяними виробами, фауністичними рештками, шматочками вохри. На кв. 334А на цьому рівні фіксувались рештки фрагментів бивнів та горизонтальне розміщення археологічних знахідок на глибині -411/-413 см (рис. 4: 2).

- Нижче цього горизонту поширюється лесовий шар з незначною кількістю знахідок – в ньому зафіксовано невеликі лінзи піску, окремі фауністичні рештки та горілі кісточки.
- Ще один гумусований прошарок з культурними рештками та шматочками перепаленої кістки та археологічного матеріалу поширюється нижче згаданих верств. Він практично з'єднується з верхнім гумусованим прошарком на глибині -402 см на краю заповнення, поруч з цокольними черепами, але має значно стрімкіший нахил до центру житла. На межі квадратів 334Б/334А глибина залягання цього прошарку сягає -420 см, і він розташовується на 10 см глибше від верхнього.
- Нижче цього горизонту до глибини -430 см поширюється світло-жовтий лес з горизонтальними піщаними прошарками, вапняковими конкреціями та марганцевими стяжіннями (рис. 5).

Таким чином, з огляду на досліджену стратиграфію ділянки East, можливо вирізнити три давні поверхні, які маркуються горизонтальним заляганням матеріалу: нижній (більш давній) культурний прошарок, який має значний нахил до центру житла, верхній культурний прошарок, та субгоризонтальний рівень завалу кісток на етапі руйнування житла. Однак, ми далекі від думки, що подібна стратиграфічна картина буде характерною для всієї площі заповнення споруди, адже ми маємо справу з житловим об'єктом, в якому відбувалась активна господарська діяльність мешканців, і долівка (долівки) якого постійно піддавалась динамічним перетворенням в ході експлуатації.

Відходи крем'яного виробництва переважно концентрувались в центральній частині квадрата 334 Б та в його південному куті, на кордоні з кв. 334Г (Рис. 3-4). Вони утворюють два мікроскупчення, кожне з яких містило значну кількість лусочок, пластинчастих напівфабрикатів, відщепів та поодинокі нуклеуси. У центральній частині квадрата скупчення безпосередньо межує з черепами, покладеними в основу споруди. Південне мікроскупчення перекривалось декількома невеликими фрагментами кісток і межувало з лопаткою молодого мамонта, на поверхні якої наявні сліди розпису вохрою (<http://vovkcenter.org.ua/en/3d-models/>).

На іншій площі квадрата знахідки поширювались без помітних концентрацій, але все ж доволі

щільно, у порівнянні з південно-західною ділянкою траншеї. Поширення знахідок по вертикалі фіксує кілька поверхонь залягання, з поступовим пониженням з північного заходу на південний схід в межах ділянки. Так, артефакти, знайдені в східному куті ділянки East, розташовуються починаючи з глибин -408/-410 см, в той час як в основній концентрації лусочок в південному куті глибина сягає -415/-416 см. На цьому рівні відходи виробництва залягали у сіруватому піску, який досить помітно виділявся на тлі лесової долівки траншеї, що дало можливість припустити наявність тут штучного заглиблення (рис. 4: 1). Проекція вертикального поширення знахідок у точку на стратиграфію ділянки East засвідчило розташування виробів на двох різних поверхнях (рис. 5: 2). Таке поширення виробів у точку по вертикалі свідчить, що накопичення археологічного матеріалу відбувалось неодноразово – як мінімум два рази. Південне мікроскупчення можливо пов'язати з нижнім культурним горизонтом в житлі, а східне мікроскупчення за глибинами залягання основної кількості матеріалу (-411/-413 см) чітко співвідноситься з верхнім культурним горизонтом. Такий характер відкладів свідчить про єдиний патерн використання цієї ділянки в різні епізоди функціонування житла.

КРЕМ'ЯНИЙ КОМПЛЕКС ТОЧКА 1

Загалом, з ділянки вдалося отримати 1250 крем'яних виробів (3 них 533 — це лусочки), у тому числі низку знарядь, нуклеусів та їхніх уламків і велику кількість технічних відходів від розщеплення кременю, а також кістки тварин, у тому числі перепалені, вохру і низку мінералів червоного й сірого кольорів.

Сировина, з якої зроблена абсолютна більшість артефактів з об'єкта, представлена переважно «канівським» кременем, що походить з території Канівських дислокацій і виходи якого зафіксовані, приблизно, за 12 км на схід від стоянки у Мар'їному яру.

Загалом, з Точка 1 походить лише 19 виробів з вторинною обробкою та відходи виробництва – 350 відщепових, 276 пластинчастих, 407 лусочок, 9 нуклеусів (у тому числі три уламка) та 9 різцевих сколів.

З шести визначених нуклеусів, переважають (4 екз.) двоплощадкові призматичні зустрічного сколювання і тільки два вироби належать до одноплощадкових (рис. 6: 2, 5). Площадки нуклеусів сформовані одним / декількома широкими сколами, в двох випадках — фасетовані. Усі двоплощадкові є сильно зредукованими, варіюють в межах 27-34 см по довжині, а один взагалі досить мініатюрний, розмірами 2,5x1,8x1,6 см (рис. 6: 1, 3-4, 6).

Зазвичай, ці нуклеуси мають одну пряму площадку, а іншу – скісну відносно фронту розще-

плення. Обидва одноплощадкові мають гладку нефасетовану площадку з редукцією карнизу, в одному випадку пряму, в іншому – скісну. Розміри одноплощадкових (66 та 42 мм по довжині) дещо більші за двоплощадкові.

Серед 350 екз. виявлених відщепів (54,4% від відходів) 258 вторинні (40,1% від крем'яних артефактів) 92 — первинні (14,3%), 18 (2,8%) підправок площадки нуклеусів та один уламок нуклеуса. Загалом, серед виявлених відщепів 51,7% цілих, 13,43% дистальних, проксимальних 16,5%, медіальних 7,7% частинок та 9,43% уламків (табл. 4.1). За огранкою по дорсальній поверхні переважають повздовжні 40,3%, бокові становлять 20% та первинні 26,3% (табл. 4.2). За характером закінчень: прямих 34,5%, заломів 27,6%, пірнаючих 12%, зубчастих 6%, пероподібних 20% (табл. 4.3). За типом площадок: точкових 34%, лінійних 26%, плоских 22%, первинних 10%, двограних 6%, багатограних 1% (табл. 4.4).

Знайдено 276 пластинчастих заготовок, серед яких переважають пластини – 99 екз. (35,9%), в меншій мірі наявні пластинки – 98 екз. (35,5%) та 79 екземплярів (28,6%) мікропластин (табл. 5.1). Серед виявлених пластин цілих 27%, дистальних 20%, проксимальних 32% та 20% медіальних фрагментів (табл. 5.2). Найбільша кількість пластин з повздовжньою огранкою дорсальної поверхні 35,4%, досить багато біповздовжніх 9%, первинних 5%, 14% первинні-повздовжні, реберчастих 9% а також 4% сколів які поєднують реберчасту і первинну ограну, 2% реберчасту і біповздовжню, 2% реберчасті-безсистемні, 5% повздовжні-бокові, 4% первинні-бокові, 1% протилежно-повздовжня, 2% безсистемні, 4% бокові, 1% протилежно-бокова, 2% протилежних. Важливо зазначити, що шість сколів є оновленнями відбивної площадки нуклеусів (табл. 6.1). За кількістю основних негативів на дорсальній поверхні пластини поділяються на двогранні — 37%, тригранні — 35%, чотиригранні — 16%, одногранні — 6% (83% з яких – первинні), інші — 7% (табл. 7.1). За характером закінчень: прямих 18,2%, пірнаючих 15,9%, заломів 36,4%, пероподібних 29,6% (табл. 8.1). За типом площадок: точкових 31%, лінійних 31%, плоских 15,6%, первинних 5,2%, двограних 10,4%, багатограних 3,5%, зруйнованих 3,5% (табл. 9.1).

Підготовка ударних площадок нуклеусів мінімальна. Абразивна підправка площадок (фасетування) простежується на проксимальних частинах сколів у 51,7% випадків. Сліди більш систематичної підготовки відбивної площадки нуклеусів у вигляді редукції зафіксована на 37,9% сколів, ізоляції площадки у 13,8% зазначених сколів, пришлифовки карнизу у 17,2% пластин, але при цьому 29,3% проксимальних фрагментів пластин не несе жодних слідів підготовки ударної площадки

(табл. 10.1). Середні розміри цілих пластин, наступні: довжина 39,8 мм, ширина 15,46 мм, товщина 3,95 мм.

Серед виявлених пластинок (98 екз.) цілих 21, 22 дистальних, 29 проксимальних і 26 медіальних фрагментів (табл. 5.3). За огранкою по дорсальній поверхні переважають повздовжні — 47%, окрім того, наявні 11% реберчастих, 2% первинних, 9% біповздовжніх, 4% бокових, 8% первинних-повздовжніх, 6% повздовжніх-бокових, 3% реберчастих-біповздовжніх, 4% реберчастих-первинних, 1% безсистемних (табл. 6.2). За кількістю основних негативів на дорсальній поверхні пластинки в основному двогранні — 50% (трикутні в поперечному перетині), тригранні — 33% (трапецієподібні в поперечному перетині), односторонні — 2%, багатогранні — 15% (табл. 7.2). За характером закінчень: прямих 14%, пірнаючих 9%, заломів 21%, пероподібних 52%, зруйнованих 5% (табл. 8.2). За типом площадок: точкових 50%, лінійних 23%, плоских 10%, первинних 6%, двограних 4%, зруйнованих 5% (табл. 9.2).

Підготовка ударних площадок нуклеусів мінімальна. Абразивна підправка площадок (фасетування) простежується на проксимальних частинах сколів у 48% випадків. Сліди більш систематичної підготовки відбивної площадки нуклеусів у вигляді редукції зафіксована на 36,5% сколах, ізоляції площадки у 23% зазначених сколів, пришлифовки карнизу у 17% пластин, але при цьому 36,5% проксимальних фрагментів пластинок не несе жодних слідів підготовки ударної площадки (рис. 10.2). Середні розміри цілих пластинок, наступні: довжина 31,4 мм, ширина 9,5 мм, товщина 2,5 мм.

Серед виявлених мікропластин 15 цілих, 16 дистальних, 20 проксимальних, 28 медіальних частинок (табл. 5.4). За огранкою по дорсальній поверхні в основному повздовжні — 54,4%, а також 23% реберчасті (у тому числі 4% реберчасті-первинні), 5% первинні, 6% первинні-повздовжні, 2,5% біповздовжні, 6% бокові (табл. 6.3). За кількістю основних негативів на дорсальній поверхні мікропластини в основному двогранні — 58% (трикутні в поперечному перетині), тригранні — 33% (трапецієподібні в поперечному перетині), односторонні — 4% (з яких 2/3 первинні), чотиригранні — 5% (табл. 7.3). За характером закінчень: прямих 10%, пірнаючих 10%, заломів 39%, пероподібних 39%, зруйнованих 3% (табл. 8.3). За типом площадок: точкових 46%, лінійних 29%, плоскі 3%, первинних 6%, двограних 3% (табл. 9.3).

Підготовка ударних площадок нуклеусів мінімальна. Абразивна підправка площадок (фасетування) простежується на проксимальних частинах сколів у 28,6% випадків. Сліди більш систематичної підготовки відбивної площадки нуклеусів у вигляді редукції зафіксована на 25,7% мікро-

пластинах, ізоляції площадки у 8,6% зазначених сколів, пришлифовки карнизу у 14,3% пластин, але при цьому 55,6% проксимальних фрагментів мікропластин не несе жодних слідів підготовки ударної площадки (табл. 10.3). Середні розміри цілих мікропластин, наступні: довжина 20 мм, ширина 6 мм, товщина 1,4 мм.

Знаряддя праці з площі точка представлені різцями (5 екз.), скребками (3 екз.), ретушованими відщепами (3 екз.), мікролітами (2 екз.), двома ретушованими пластинами та чотирма тронкованими відщепами (рис. 7-8). Загалом, з ділянки East (разом з Точком та прилеглими ділянками) виявлено 33 вироби з вторинною обробкою.

Різці є провідною категорією виробів (8 екз.), оформлені переважно на пластинах, два на видовжених уламках та один на відщепі. Переважна більшість різців є однолезовими, і лише два вироби є білатеральними. За типом оформлення робочого краю різці в рівній мірі (по 4 екз.) належать до кутових та ретушних бокових. На деяких екземплярах спостерігається маргінальна ретуш по вентральній поверхні. Кутові різці виготовлено на повздовжніх та біповздовжніх пластинах та на нуклеоподібному уламку. Розміри різців на пластинчастих сколах варіюють в межах 3,3 – 4 см по довжині та 1,2-1,7 см шириною (рис. 7: 7-10). Бокові скісноретушні різці (два цілих та два фрагменти) значно більше варіюють за характером заготовки. Вони виготовлені на нуклеоподібному уламку, двогранній повздовжній пластині та первинному відщепі. Останній є подвійним білатеральним. Два цілих екземпляри дещо масивніші за серію кутових різців – ширина варіює в межах 2,5-3 см та довжина – 5,4-6,2 см (рис. 7: 11-12, 14-15). Знахідки різців доповнюються дев'ятьма різцевими сколами (рис. 7: 13).

Чотири скребки, поділяються на два яскраво виражені типи. Перший – це два цілих скребки виготовлені на двосхилих реберчастих пластинах з досить високим робочим краєм, оформленим характерним віялоподібним ретушуванням (рис. 8: 12-13). Два інші скребки – цілий та фрагмент – виготовлено на широких відщепках з низьким робочим краєм (рис. 8: 14-15).

Чотири мікроліти являють собою пластинки з притупленим краєм. Одна ціла – атиповий прямокутник з макрослідами від використання по вентральній поверхні (рис. 8: 4). Інші представлені проксимальним, медіальним та дистальним фрагментами пластинок, на двох з яких наявний ретушований край по вентральній поверхні (рис. 8: 1-3).

Найбільшою категорією знарядь, що не є морфологічно сталим типом являються тронковані відщепи – 7 екз. Серед цієї категорії наявні первинний відщеп, відщеп оформлення площадки нуклеусу, два повздовжні, два безсистемні від-

щепи та один ретушований фрагмент (Рис. 8: 5-10, 17). Поперечному тронкуванню піддавався зазвичай короткий дистальний край відщепу, інколи проксимальний, в одному випадку наявне скісне тронкування обох країв (рис. 8: 17). Робочі частини оформлювались переважно на дорсальній поверхні виробу, і тільки в двох випадках – на вентральній (рис. 8: 8, 10).

Серед морфологічно не сталих категорій, з площі ділянки виявлено 6 пластинчастих заготовок з різноманітною обробкою країв. До них належать цілі, два проксимальні та один медіальний фрагменти з нерегулярним ретушуванням по вентральній, дорсальній поверхнях та альтернативно (рис. 7: 1-6). У значній мірі ці вироби не формують самостійну категорію знарядь, а дрібна маргінальна ретуш є наслідком їхнього використання (Shydlovskiy et al. 2019, с. 97-101).

Крім того, слід відмітити знахідку одного ретушованого по краю відщепу – можливо фрагмента зламаного знаряддя (рис. 8: 11). Також, серед матеріалу присутній один ретушований відкол з сформованим ребром по одному з країв, що надає цьому виробу ознак пренуклеуса (рис. 8: 16).

Загалом, попередній технологічний аналіз крем'яних матеріалів з Точка 1 дозволяє виділити особливості кременеобробки, в першу чергу для первинного розщеплення та стратегій відбору заготовок знарядь. Важливим є подальше порівняння Точка 1 з іншими об'єктами для виокремлення груп відсутніх та мало-представлених сколів, які були відібрані при розщепленні для подальшого використання. Адже кількість таких артефактів, які були найбільш необхідними досить значна, судячи з різниці між відсотковим співвідношенням відходів виробництва та виробів з вторинною обробкою (2,9% проти 8,6% загалом у даному ГПК та 16,5% у Житлі 4). Основною ціллю розщеплення виступало зняття стандартизованих платівок середньої ширини 7-12 мм і 15-16 мм (з піком в 9-10 мм), та товщиною 1-3 мм (Табл. 11) та відносно недбалою огранення, завдяки використанню м'якого мінерального відбійника, в основному завдяки нанесенню «удару по дотичній». Цікавим є те що більшість знайдених пластинчастих сколів по довжині, лягають в межах 20-29 мм. Тоді як більшість знарядь виготовлена на пластинчастих у 30-45 мм, а нуклеуси сягають довжини в 65 мм, з середнім значенням у 38 мм (і це незважаючи на сильну спрацьованість). Це нам говорить, ймовірно, що частина пластинчастих сколів у понад 30 мм була відібрана для подальшого використання.

Так, хоч і дуже мала (всього 2,8% від знайдених артефактів), але демонструють типові співвідношення для межиріцьких комплексів: класичні мікроліти (пластинки з притупленим краєм), кутові та бокові різці та кінцеві скребки. Показовими є і

відходи виробництва. Яскраво виглядають нуклеуси та їхні уламки (що складають 1,4% від знайдених артефактів). Бачимо і типовий для первинного розщеплення, в межах призматичної техніки, розподіл між відщепами (56%), та пластинчастими сколами (44%).

Важливою частиною виділення патернів поведінки є розуміння стратегії відбору заготовок знарядь і у цьому аспекті об'єкт Точка 1 виступає чудовою ілюстрацією морфологічних особливостей тих артефактів, що відсіювалися під час стадій первинного розщеплення та виготовлення знарядь праці. Саме тому ми надали вище точні дані, які можна використовувати для порівнянь між різноманітними комплексами та об'єктами. Окремо, хочемо показати особливості розподілу серед матеріалів більш наочними діаграмами, які відображають особливості кременеобробки на даному об'єкті. А саме, розміри сколів (табл. 11) та їх співвідношення між собою (табл. 12). Особливості закінчень (табл. 8), площадок (табл. 9) та їх оформлення (табл. 10). Огранення дорсальної поверхні (табл. 6-7).

Цікавим виявилось порівняння основних індексів виробів з крем'яним набором іншої майстерні з стоянки, що була виявлена і розкопана за схожою методикою – зовнішнім точком на краю господарської ями №7, що належить до першого ГПК (Нужний, Шидловський 2009; Нужный, Шидловский 2011; Nuzhnyi, Shydlovskiy 2015). Наводимо графічні відображення статистичного порівняння матеріалів з обох об'єктів (табл. 13).

Основну кількість виробів вказаного комплексу також складають відходи виробництва (91,7%), що є подібним з Точком 1 в житлі 4, де відходи складають (97%). Обидва об'єкти відзначаються значною кількістю сколів оформлення нуклеусів: вони складають близько 25% наявних відщепів у зовнішньому точку та понад 30% у внутрішньому. Спостерігається певна відмінність між кількістю пластинчастих сколів 35% проти 43,6% (якщо не враховувати лусочки). Окрім того, в обох випадках ми зустрічаємо досить значну різницю у відсотку (близько 25% в зовнішньому і бл. 42% у внутрішньому точку) сколів з підготовкою площадок. В обох точках було виявлено по дев'ять різцевих сколів, але через значно меншу загальну кількість артефактів у зовнішньому точку (245) — відсотково вони розходяться у кілька разів за даним типом артефактів. При цьому, значна різниця фіксується і в кількості нуклеусів, лише один наявний у Точку 1-го ГПК, відсотково ми маємо 0,6% від відходів у зовнішньому проти 0,9% у внутрішньому (різниця без наявних уламків нуклеусів у внутрішньому точку).

Знаряддєві набори надають занадто малу вибірку для будь-яких статистичних порівнянь, про-

те типологічно й технологічно є схожими за виключенням того, що значна частина виробів з вторинною обробкою у внутрішньому точку зроблені на відщепових (42% від знарядь). З іншого боку, на обох об'єктах основну масу знарядь складають

характерні для межиріцької індустрії різці бокових, кутових та комбінованих типів, пластинки з притупленим краєм та їхні фрагменти й кінцеві скребки з віялоподібним ретушуванням (Нужний, Шидловський 2009; 2011).

Табл. 3. Типолого-статистичні характеристики крем'яного комплексу четвертого ГПК Межиріцької стоянки*.

Table 3. Typological and statistical characteristics of the lithic assemblage from the fourth unit of Mezhyrich settlement.

Категорія	Тип	ГПК 4		Житло 4		Точок 1	
Відходи виробництва:		Кількість	%	кількість	%	кількість	%
Відщепи		5270	55,1	61	41,5	350	54,3
Уламки		351	3,7	1	0,7		
Лусочки		(2597)		(360)		(407)	
Пластинчасті		3472	36,3	70	47,6	276	42,9
	Пластини:			42	28,6	99	15,4
	Мікропластини і пластинки:			28	19,1	177	27,5
Різцеві сколи		336	3,5	12	8,2	9	1,4
Пренуклеуси		1	0,01				
Нуклеуси		92	1	3	2	6	0,9
Уламки нуклеусів		39	0,4			3	0,5
Загалом		9563		147		644	
Відсоток від усіх артефактів (без лусочок)			91,8		83,5		97,1
Вироби з вторинною обробкою		кількість	%	кількість	%	кількість	%
Різці		312	36,5	8	27,6	5	26,3
	Бокові	153		2		3	
	Кутові	39		4		1	
	Серединні	26		1			
	Комбіновані	50		1		1	
	Мікрорізці	1					
Фрагменти різців		44	5,2				
Різцеподібні знаряддя		8	0,9				
Різці-скобелі		2	0,2				

Табл. 3 (продовження). Типолого-статистичні характеристики крем'яного комплексу четвертого ГПК Межиріцької стоянки.**Table 3 (continuation).** Typological and statistical characteristics of the lithic assemblage from the fourth unit of Mezhyrich settlement.

Категорія	Тип	ГПК 4		Житло 4		Точок 1	
Вироби з вторинною обробкою		Кількість	%	кількість	%	кількість	%
Скребки		132	15,5	2	6,9	3	15,8
	Кінцеві	100		2		3	
	Подвійні	9					
	Уламки скребків	2					
Скребачкоподібні знаряддя		4	0,5				
Комбіновані	Різці-скребки	12	1,4	1	3,5		
Пластини з притупленим краєм		30	3,5	1	3,5		
Мікропластини і пластинки з притупленим краєм		59	6,9	4	13,8	2	10,5
Мікропластини прямокутні		11	1,3				
Мікропластини голкоподібні		2	0,2				
Вістря		17	2				
Пластинчасті з вторинною обробкою		135	15,8	8	27,6	2	10,5
Відщепи з вторинною обробкою		50	5,9	2	6,9	7	36,8
Ретушовані уламки		4	0,5	1	3,5		
Проколки		6	0,7	2	6,9		
Стамески		1	0,1				
Скобелі		12	1,4				
Індивідуальні типи знарядь		6	0,7				
Невизначені знаряддя		4	0,5				
Відбійники		3	0,4				
Загалом знарядь		854		29		19	
Відсоток знарядь від усіх артефактів			8,2		16,5		2,9%
Загалом		10417		176		663	
Загалом з лусочками		13014		536		1070	

* Розрахунки по ГПК 4 отримані за статистичними даними М.І. Гладких (2001) та Н.Л. Корнієць (Звіти про розкопки верхньопалеолітичної стоянки Межиріч за 1992 – 2003 рр.).

Прямою аналогією кременеобробній майстерні в четвертому житлі є скупчення крем'яних виробів, яке було зафіксоване при дослідженні першого житла цієї стоянки. Так, за планами, опублікованими І.Г. Підоплічко, найбільша концентрація виробів спостерігалась також у північно-східній частині споруди. Дослідник вказував на наявність робочих майстерень з обробки каменю та кістки у всіх трьох розкопаних ним житлах, окремо виділяючи наявність «точків» з кременеобробки у квадратах 10-11 першого житла (на кв. 11 фіксується максимальна концентрація кременю на планах) (Підоплічко 1976, с. 138-149). Аналізуючи це скупчення, М.І. Гладких інтерпретує його в якості «точка», вказуючи що з нього походить переважна більшість крем'яних виробів, в той час як на площі житла вироби розташовуються відносно рівномірно. На самому точці знайдено три нуклеуси та багато «реберчастих відколів». З площі цього скупчення походить 17 виробів з вторинною обробкою, серед яких 11 скребків та два різця (Гладких 1971, с. 58). Планіграфія горизонтального поширення знахідок у другому межиріцькому житлі також свідчить про концентрацію крем'яних виробів у північно-східній частині заповнення споруди (Підоплічко 1976, с. 146).

ВИСНОВКИ

Попередніми дослідженнями було з'ясовано характер робіт, що виконували первісні мешканці четвертого житла. Так, стверджується, що всередині житлової конструкції відбувались зняття та обробка шкір хутрових звірів для виготовлення одягу, з огляду на наявність анатомічно повних скелетів дрібних та середніх ссавців разом з крем'яними виробами та голками. Також значна кількість відходів кременеобробки та абразивів дозволили дослідникам інтерпретувати внутрішній простір житла як місце для виробництва знарядь праці та зняття й обробки шкір безпосередньо на місці. Такі висновки щодо характеру діяльності мешканців послуговували аргументацією для визначення сезонності використання помешкання: ці знахідки опосередковано свідчать про холодний період року, коли життєдіяльність групи проходила в житлі та була пов'язана з ви-

готовленням хутрового одягу (Корниец, Сунцов, Соффер 1996, с. 18-20).

Сучасні дослідження заповнення житла цілком підтверджують попередні висновки та деталізують поведінкові особливості палеолітичних мешканців. Так, в ході розкопок 2018-2020 рр. простежена явна диференціація праці в межах самого житла. В південно-західному кінці траншеї (ділянка East), у квадраті 332Б, було виявлено серію виробів з кісток тварин (серед яких кістяні проколки) та анатомічні групи. Вони вказують на дане місце, як один з «центрів» обробки туш ссавців середнього розміру, пов'язаного з розчленуванням та обробкою шкір.

Таким чином, у процесі дослідження траншеї, що розташована по довгій вісі у заповненні житла, виявлено дві функціонально різні ділянки обабіч центральної частини з залишками вогнища. Культурні рештки в південно-західній ділянці (анатомічні групи хутряних тварин, проколки) свідчать про проведення тут операцій по обробці хутра та шкіри, в той час як у північно-східній частині траншеї наявні яскраві свідчення проведення операцій по обробці крем'яної сировини та виготовлення знарядь праці, які в свою чергу пов'язані з обробкою шкір. Наявність спеціального місця для розколювання кременю на двох рівнях проживання в четвертому житлі свідчить про однакове використання цієї ділянки житлового простору протягом декількох епізодів існування помешкання.

Дані про планіграфію крем'яних виробів по іншим житлам цієї індустрії знаходять прямі аналогії в організації житлового простору. Так, враховуючи розташування виходів з межиріцьких споруд на південь, спостерігається більша концентрація крем'яних виробів в північно-східних секторах жител, «справа від входу». Наведені дані свідчать про певну традицію в організації житлового простору в середовищі груп, які залишили декілька культурних горизонтів Межиріцької стоянки. Такі особливості поведінки первісних мешканців потребують пошуку більш віддалених аналогій як на пам'ятках, залишених носіями межиріцької індустрії, так і серед верхньопалеолітичних пам'яток Східної Європи загалом.

Табл. 4. Точок 1. Діаграми розподілу за морфологічними характеристиками відщепових сколів.
Table 4. Workshop 1. Distribution diagrams by morphological characteristics of flakes.

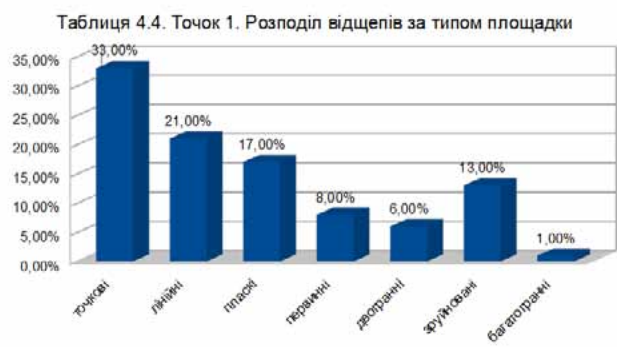

Табл. 5. Точок 1. Діаграми розподілу пластинчастих сколів за цілісністю і розподіл пластини/пластинки/мікропластини.
Table 5. Workshop 1. Diagrams of distribution of lamellar products on integrity and distribution of a blades / bladelets / microblades.

Табл. 6. Точок 1. Діаграми розподілу характеристик дорсальної огранки пластинчастих сколів.
Table 6. Workshop 1. Distribution diagrams of characteristics of a dorsal surface of lamellar products.

Табл. 6.1. Точок 1. Діаграми розподілу характеристик дорсальної огранки пластин.

Табл. 6.2. Точок 1. Діаграми розподілу характеристик дорсальної огранки пластинок.

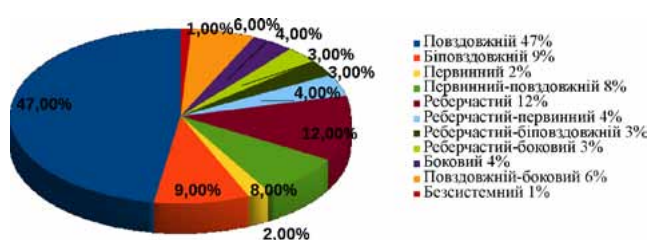

Табл. 6.3. Точок 1. Діаграми розподілу характеристик дорсальної огранки мікропластин.

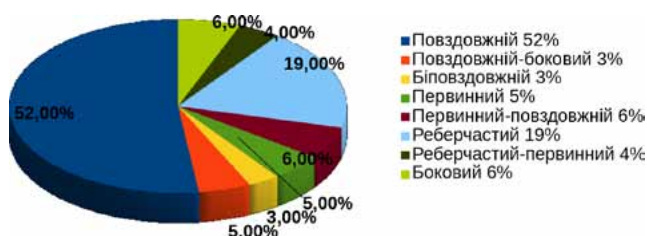

Табл. 7. Точок 1. Діаграми розподілу пластинчастих сколів за кількістю граней на дорсальній поверхні.
Table 7. Workshop 1. Diagrams of the distribution of lamellar products by the number of faces on the dorsal surface.

Табл. 7.1. Точок 1. Діаграма розподілу пластин за кількістю граней на дорсальній поверхні.

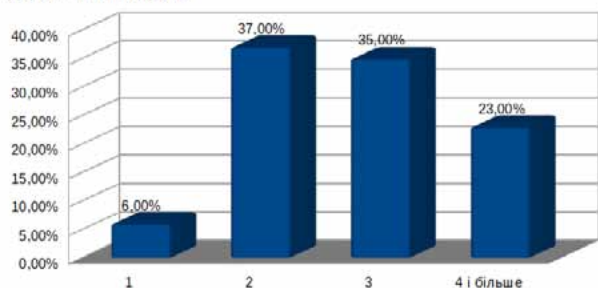

Табл. 7.2. Точок 1. Діаграма розподілу пластинок за кількістю граней на дорсальній поверхні.

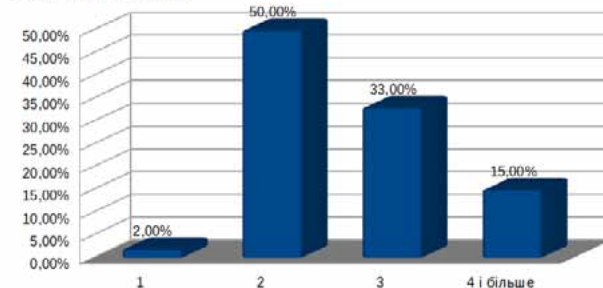

Табл. 7.3. Точок 1. Діаграма розподілу мікропластин за кількістю граней на дорсальній поверхні.

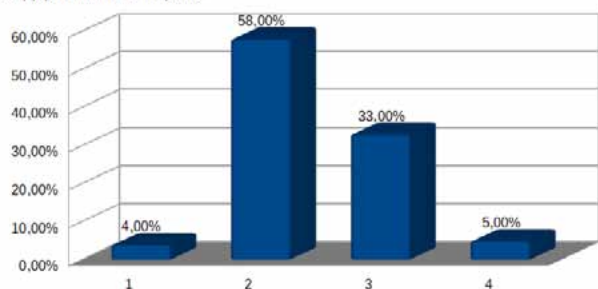

Табл. 8. Точок 1. Діаграми розподілу пластинчастих сколів за типом закінчення.
Table 8. Workshop 1. Distribution diagrams of lamellar chips by type of ending.

Табл. 8.1. Точок 1. Діаграма розподілу пластин за типом закінчення

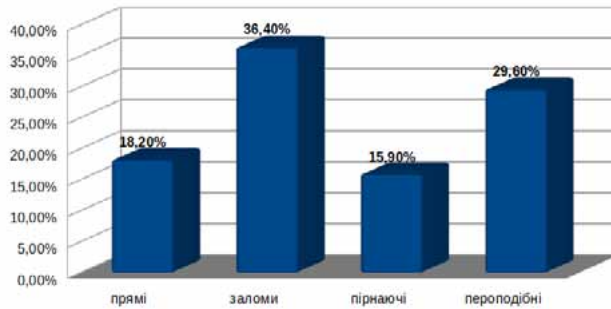

Табл. 8.2. Точок 1. Діаграма розподілу пластинок за типом закінчення

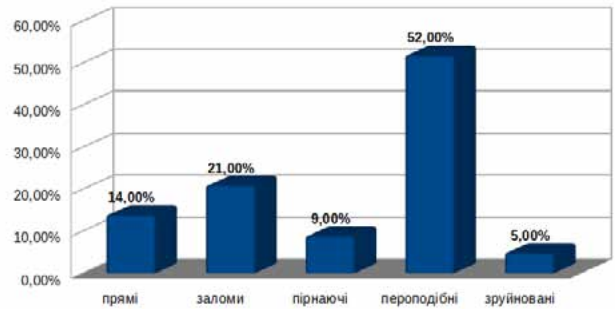

Табл. 8.3. Точок 1. Діаграма розподілу мікропластин за типом закінчення

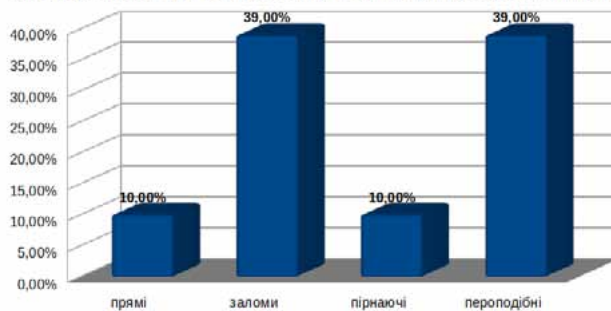

Табл. 9. Точок 1. Діаграми розподілу пластинчастих сколів за типом площадки.
Table 9. Workshop 1. Distribution diagrams of lamellar chips by type of platform.

Табл. 9.1. Точок 1. Діаграма розподілу пластин за типом площадки.

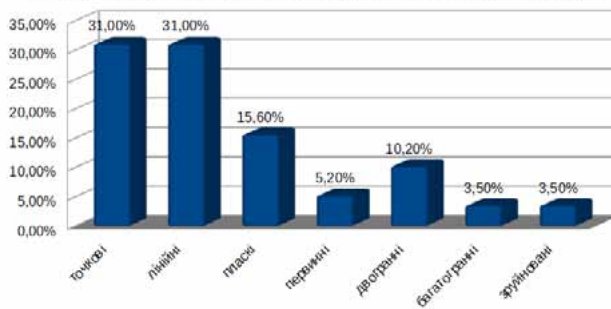

Табл. 9.2. Точок 1. Діаграма розподілу пластинок за типом площадки.

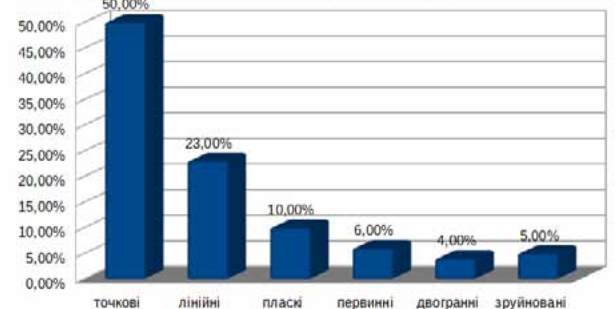

Табл. 9.3. Точок 1. Діаграма розподілу мікропластин за типом площадки.

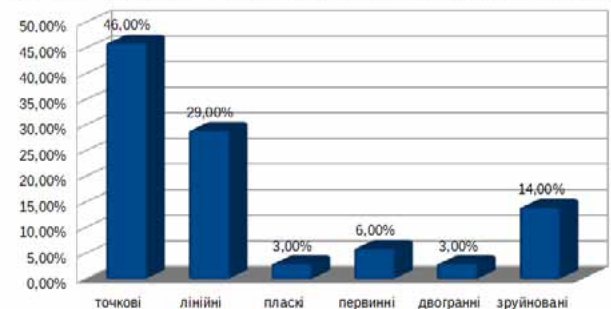

Табл. 10. Точок 1. Діаграми розподілу пластинчастих сколів за характером підготовки площадок.
Table 10. Workshop 1. Diagrams of distribution of lamellar products by the character of the platform preparation.

Табл. 10.1. Точок 1. Діаграма розподілу пластин за характером підготовки площадок.

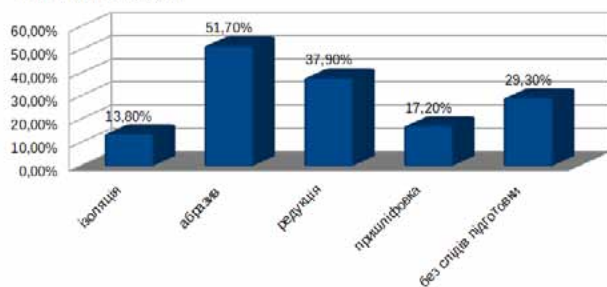

Табл. 10.2. Точок 1. Діаграма розподілу пластинок за характером підготовки площадок.

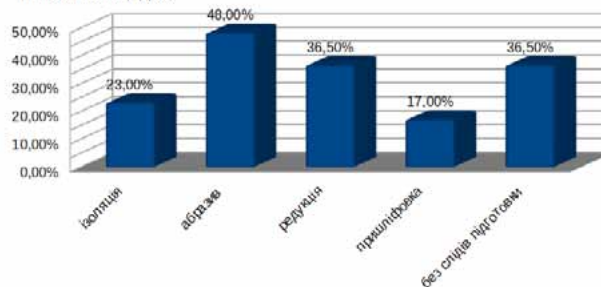

Табл. 10.3. Точок 1. Діаграма розподілу мікропластин за характером підготовки площадок.

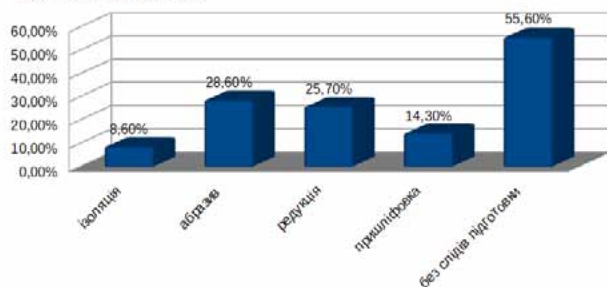

Табл. 11. Точок 1. Діаграми розподілу пластинчастих сколів за розмірами.
Table 11. Workshop 1. Diagrams of the distribution of lamellar products by size.

Табл. 11.1. Точок 1. Діаграма розподілу цілих пластин за довжиною

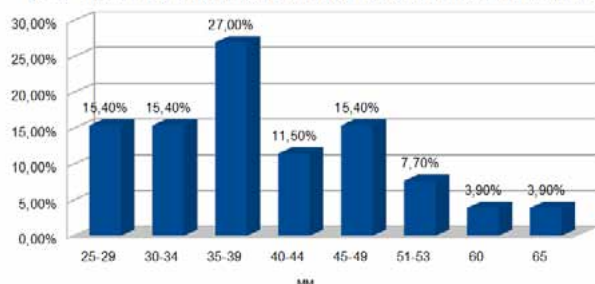

Табл. 11.2. Точок 1. Діаграма розподілу цілих пластин за шириною

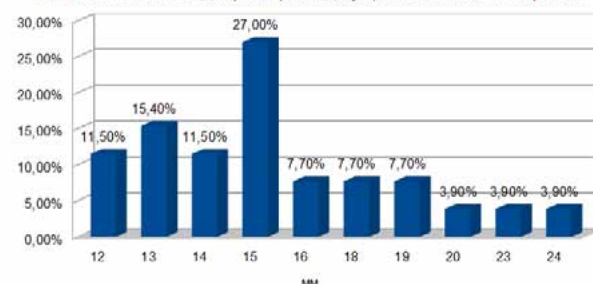

Табл. 11.3. Точок 1. Діаграма розподілу цілих пластин за товщиною

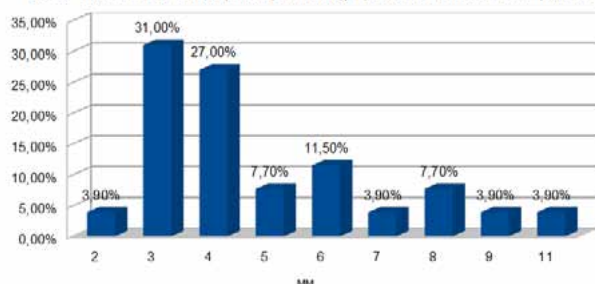

Табл. 11.4. Точок 1. Діаграма розподілу пластинчастих сколів за довжиною

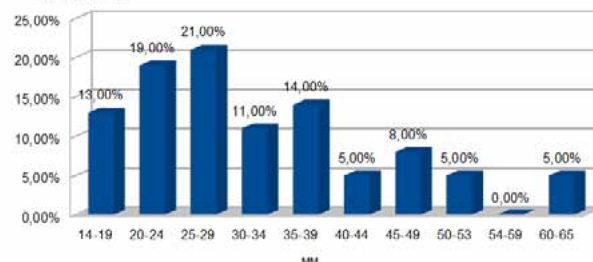

Табл. 11.5. Точок 1. Діаграма розподілу пластинчастих сколів за шириною

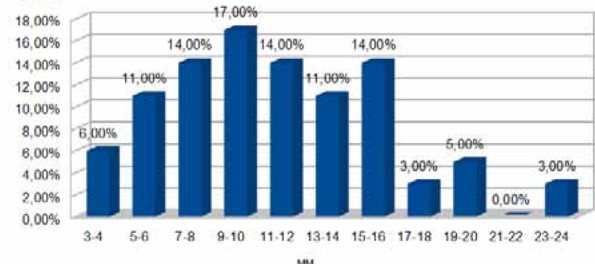

Табл. 11.6. Точок 1. Діаграма розподілу пластинчастих сколів за товщиною

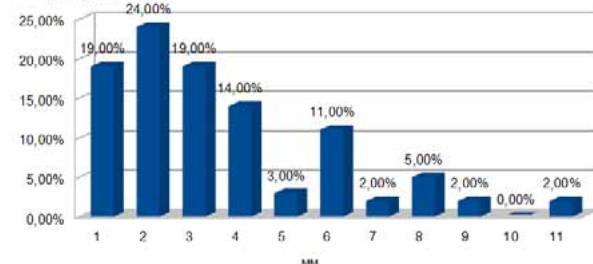

Табл. 12. Точок 1. Діаграми співвідношення ширини/довжини/товщини пластинчастих сколів.
Table 12. Workshop 1. Width / length / thickness ratio diagrams of lamellar products.

Табл. 12.1. Точок 1. Діаграми співвідношення ширини і довжини.

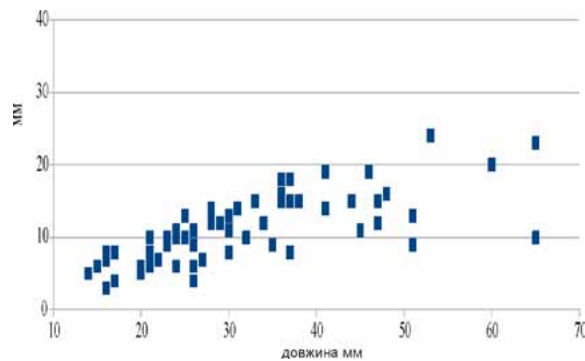

Табл. 12.2. Точок 1. Діаграми співвідношення ширини і товщини.

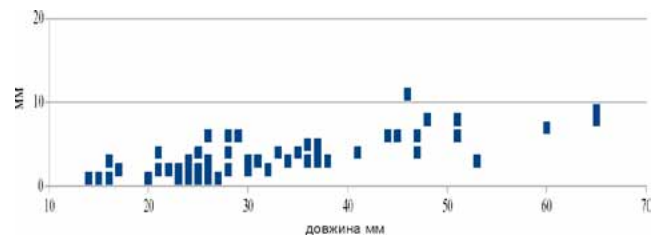

Табл. 12.3. Точок 1. Діаграми співвідношення довжини і товщини.

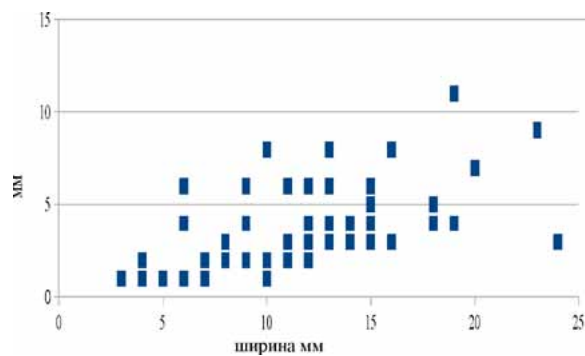

Табл. 13. Точки ГПК 1 та 4. Діаграми співвідношення характеристик об'єктів.
Table 13. Workshops of household units 1 and 4. Diagrams of the ratio of the characteristics of objects.

Табл. 13.1. Точки ГПК 1 та 4. Діаграма співвідношення артефактів

Табл. 13.2. Точки ГПК 1 та 4. Діаграма співвідношення пластинчастих сколів відносно загальної кількості відходів виробництва

Табл. 13.3. Точки ГПК 1 та 4. Діаграма співвідношення відходів виробництва

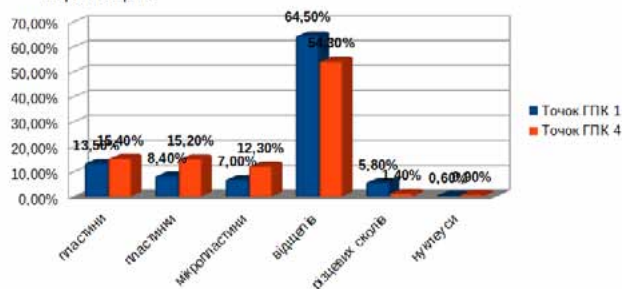
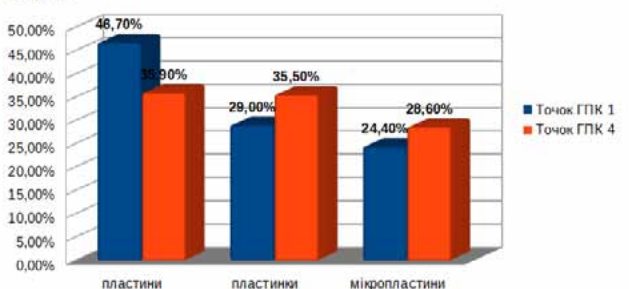

Табл. 13.4. Точки ГПК 1 та 4. Діаграма співвідношення пластинчастих сколів.

ЛІТЕРАТУРА

- Адамс, Б. 1994. Трасологический анализ кремневых изделий со стоянки Межирич (раскопки 1993 года). Приложение 1. В: Корниец, Н.Л. *Отчет о работе на позднепалеолитической стоянке Межирич в 1993 году*. К.: Науковий архів ІА НАН України, ф. 64, 1993/129, с. 17-18.
- Адамс, Б. 1995. Трасологический анализ кремневых изделий стоянки Межирич из раскопок 1994 г. Приложение 4. В: Корниец, Н.Л. *Отчет о раскопках позднепалеолитической стоянки Межирич в 1994 году*. К.: Науковий архів ІА НАН України, ф. 64, 1994/114, с. 53-57.
- Адовасио, Дж., Ленз, Б. 1996. Микростратиграфия ямы 4 и жилища 4. Приложение 2. В: Корниец, Н.Л., Сунцов, В.Ю., Соффер, О. *Отчет о раскопках позднепалеолитической стоянки Межирич в 1995 г.* К.: Науковий архів ІА НАН України, ф. 64, 1995/96, с. 43-47.
- Адовасио, Дж., Соффер, О., Карр, К., Педлер, К., Диркмаат, Д., Педлер, Д., Роуз, М., Томас, Д., Байе, Р. 1993. Анализ микроскопических остатков со стоянки Межирич. Приложение 5. В: Корниец, Н.Л. *Отчет о работе на позднепалеолитической стоянке Межирич в 1992 году*. К.: Науковий архів ІА НАН України, ф. 64, 1992/181, с. 30-34.
- Гаврилов, К.Н. 1993. Кремль (находки из раскопа 1992 г.). Приложение 2. В: Корниец, Н.Л. *Отчет о работе на позднепалеолитической стоянке Межирич в 1992 году*. К.: Науковий архів ІА НАН України, ф. 64, 1992/181, с. 23-24.
- Гладких, М.И. 1971. Крем'яний інвентар пізньопалеолітичного поселення Межирич. *Археологія*, 3, с. 58-63.
- Гладких, М.И. 1977. Некоторые критерии определения культурной принадлежности позднепалеолитических памятников. В: Праслов, Н.Д. (ред.). *Проблемы палеолита Восточной и Центральной Европы*. Л.: Наука, с. 137-143.
- Гладких, М.И. 1989. Соціально-економічна інтерпретація пізньопалеолітичних жител та поселень. *Археологія*, 4, с. 17-26.
- Гладких, М.И. 1991. *Історична інтерпретація пізнього палеоліту (за матеріалами території України)*. Київ: НМК ВО.
- Гладких, М.И. 1999. Древнейшая архитектура по археологическим источникам эпохи палеолита. *VITA ANTIQUA*, 1, с. 29-33. <http://vitaantiqua.org.ua/wp-content/uploads/2016/10/004VA01-gladkikh.pdf>
- Гладких, М.И. 2001. Кремневый инвентарь межиричского позднепалеолитического поселения, *VITA ANTIQUA*, 3-4, с. 15-21. <http://vitaantiqua.org.ua/wp-content/uploads/2016/11/2.pdf>
- Гладких, М.И., Корниец, Н.Л. 1977. *Отчет о раскопках Межиричского позднепалеолитического поселения в 1976 г.* К.: Науковий архів ІА НАН України, ф. 64, №1976/121.
- Гладких, М.И., Корниец, Н.Л. 1979. *Отчет о раскопках Межиричского позднепалеолитического поселения в 1978 г.* К.: Науковий архів ІА НАН України, ф. 64, 1978/106.
- Гладких, М.И., Корниец, Н.Л. 1979. Нова споруда з кісток мамонта в Межиричі. *Вісник АН УРСР*, 9, с. 50-54.
- Гладких, М.И., Корниец, Н.Л. 1982. *Отчет о работе позднепалеолитической стоянке Межирич в 1979-1981 гг.* К.: Науковий архів ІА НАН України, ф. 64, 1979-81/143.
- Дудник, Д.В. 2017. Етапи дослідження Межирицької стоянки. *VITA ANTIQUA*, 9, с. 69-80. doi:10.37098/VA-2017-9-69-80
- Карр, К. 1995. Технологический анализ кремневых изделий из раскопок стоянки Межирич 1994 г. Приложение 5. В: Корниец, Н.Л. *Отчет о раскопках позднепалеолитической стоянки Межирич в 1994 г.* К.: Науковий архів ІА НАН України, ф. 64, 1994/114, с. 58-66.
- Карр, К.В., Педлер, К.Л., Адовасио, Дж.М. 1994. Технологический анализ каменной индустрии Межиричской позднепалеолитической стоянки. В: Корниец, Н.Л. *Отчет о работе на позднепалеолитической стоянке Межирич в 1993 году*. К.: Науковий архів ІА НАН України, ф. 64, 1993/129, с. 27-30.
- Корниец, Н.Л. 1993. *Отчет о работе на позднепалеолитической стоянке Межирич в 1992 году*. К.: Науковий архів ІА НАН України, ф. 64, 1992/181.
- Корниец, Н.Л. 1994. *Отчет о работе на позднепалеолитической стоянке Межирич в 1993 году*. К.: Науковий архів ІА НАН України, ф. 64, 1993/129.
- Корниец, Н.Л. 1995. *Отчет о работе позднепалеолитической стоянки Межирич в 1994 г.* К.: Науковий архів ІА НАН України, ф. 64, 1994/114.
- Корниец, Н.Л. 2000. *Отчет о раскопках позднепалеолитической стоянки Межирич в 1999 г.* К.: Науковий архів ІА НАН України, ф. 64, 1999/3.
- Корниец, Н.Л., Гладких, М.И., Величко, А.А., Антонова, В.Г., Грибченко, Ю.Н., Зеликсон, Е.М., Куренкова, Е.И., Халчева, Т.А., Чепалыга, А.Л. 1981. Межирич. В: Величко, А.А. (ред.). *Археология и палеогеография позднего палеолита Русской равнины*. М.: Наука, с. 106-119.
- Корниец, Н.Л., Нужный, Д.Ю. 2003. *Звіт про розкопки верхньопалеолітичної стоянки Межирич у 2002 р.* К.: Науковий архів ІА НАН України, ф. 64, 2002/189.
- Корниец, Н.Л., Сунцов, В.Ю. 1999. *Отчет о раскопках позднепалеолитической стоянки Межирич в 1998 году*. К.: Науковий архів ІА НАН України, ф. 64, 1998/51.
- Корниец, Н.Л., Сунцов, В.Ю., Соффер, О. 1996. *Отчет о раскопках позднепалеолитической стоянки Межирич в 1995 г.* К.: Науковий архів ІА НАН України, ф. 64, 1995/96.
- Лозовский, В.М., Лозовская, О.В. 2010. Технологический анализ пластинчатых сколов стоянки Межиричи — жилища 1, 2, 3. В: Давудов, О.М. (ред.). *Исследования первобытной археологии Евразии*. Махачкала: Издательство «Наука ДНЦ», с. 240-247.
- Нужный, Д.Ю. 2002. Верхньопалеолітичні пам'ятки типу Межирич та їх місце серед епіграветських комплексів Середнього Дніпра. *Кам'яна доба України*, 1, с. 57-81.
- Нужный, Д.Ю. 2014. Крем'яний комплекс другого житла верхньопалеолітичного поселення Межирич. В: Ступак, Д.В., Хлопачев, Г.А. (ред.). *Епіграветські пам'ятки середнього Подніпров'я*. Археологический Альманах, 31, с. 69-80.

- Нужний, Д.Ю. 2015. *Верхній палеоліт Західної та Північної України (техніко-типологічна, варіабельність та періодизація)*. К.: ФОП Філюк О., 478 с.
- Нужний, Д.Ю., Корнієць, Н.Л., Пеан, С. 2004. *Звіт про розкопки верхньопалеолітичних поселень Бармаки та Межиріч у 2003 році*. К.: Науковий архів ІА НАН України, ф. 64, 2003/132.
- Нужний, Д.Ю., Корнієць, Н.Л., Пеан, С., Шидловський, П.С., Езердз, П. 2006. *Звіт про розкопки верхньопалеолітичного поселення Межиріч у 2006 році*. К.: Науковий архів ІА НАН України, ф. 64, 2006/65.
- Нужний, Д.Ю., Шидловський, П.С. 2009. Індустріальна варіабельність господарських об'єктів першого житла Межиріцького верхньопалеолітичного поселення. В: Чабай, В.П. (ред.). *Актуальные проблемы первобытной археологии Восточной Европы*. Археологический Альманах, 20, с. 203-218. doi:[10.5281/zenodo.1191313](https://doi.org/10.5281/zenodo.1191313)
- Нужний, Д.Ю., Шидловський, П.С. 2011. Первое жилище верхнепалеолитического поселения: индустриальная варіабельность содержимого хозяйственных объектов. В: Гаврилов, К.Н. (ред.). *Палеолит и Мезолит Восточной Европы*. М.: Институт археологии РАН, Таус, с. 321-342, doi:[10.5281/zenodo.1193696](https://doi.org/10.5281/zenodo.1193696)
- Пидопличко, И.Г. 1969. *Позднепалеолитические жилища из костей мамонта на Украине*. К.: Наукова думка.
- Пидопличко, И.Г. 1976. *Межиречские жилища из костей мамонта*. К.: Наукова думка.
- Самойленко, Л.Г. Шидловський, П.С. 2016. Межиріцька стоянка: яке майбутнє в нашого минулого? *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*, 4(131), с. 62-69. doi:[10.5281/zenodo.1206223](https://doi.org/10.5281/zenodo.1206223)
- Снидер, Дж. 1994. Реставрационная работа на стоянке Межиріч. Приложение 6. В: Корнієць, Н.Л. *Отчет о работе на позднепалеолитической стоянке Межиріч в 1993 г.* К.: Науковий архів ІА НАН України, ф. 64, 1993/129, с. 40-43.
- Соффер, О. 1993. Возраст стоянки по данным радиоуглеродного анализа (С 14). Приложение 3. В: Корнієць, Н.Л. *Отчет о работе на позднепалеолитической стоянке Межиріч в 1992 году*. К.: Науковий архів ІА НАН України, ф. 64, 1992/181, с. 25-27.
- Станко, В.Н. (ред.). 1997. *Давня історія України: в 3-х томах*. Голова ред. кол. П.П. Толочко. К.: Наукова думка. Том 1: Первісне суспільство, 560 с.
- Чабай, В.П., Ступак, Д.В., Весельський, А.П., Дудник, Д.В. 2020. Культурно-хронологічна варіабельність епігравету Середнього Подніпров'я. *Археологія*, 2, с. 5-31. doi:[10.15407/archaeologyua2020.02.005](https://doi.org/10.15407/archaeologyua2020.02.005)
- Шидловський, П.С. 2013. Дослідження та проблеми збереження Межиріцького поселення мисливців на мамонтів. *Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень*, 8, с. 567-581. doi:[10.5281/zenodo.1188708](https://doi.org/10.5281/zenodo.1188708)
- Шидловський, П.С. 2020. *Мисливці на мамонтів басейну Дніпра*. К.: ВПЦ Київський університет, 140 с. doi:[10.5281/zenodo.5515482](https://doi.org/10.5281/zenodo.5515482)
- Шидловський, П., Пеан, С., Демей, Л., Крепін, Л., Цвіркун, О., Чимириш, М., Мамчур, Б. 2020. Поновлення досліджень четвертого межиріцького житла. В: Болтрик, Ю.В. (ред.). *Археологічні дослідження в Україні 2018*, с. 244-247. doi:[10.5281/zenodo.3751600](https://doi.org/10.5281/zenodo.3751600)
- Шидловський, П., Пеан, С., Езартс, П., Цвіркун, О., Чимириш, М., Мамчур, Б. 2020. Сучасні дослідження Межиріцької стоянки. В: Болтрик, Ю.В. (ред.). *Археологічні дослідження в Україні 2019*, с. 353-357. doi:[10.5281/zenodo.5376415](https://doi.org/10.5281/zenodo.5376415)
- Haesaerts, P., Péan, S., Valladas, H., Dambon, F., Nuzhnyi, D. 2015. Contribution à la stratigraphie du site paléolithique de Mezhyrich (Ukraine), *L'anthropologie*, 119(4) (Septembre-Octobre 2015), p. 364-393. doi:[10.1016/j.anthro.2015.07.002](https://doi.org/10.1016/j.anthro.2015.07.002)
- Komar, M.S., Kornietz, N.L., Nuzhnyi, D.Yu., Péan, S. 2003. Mezhyrich Upper Paleolithic Site: the reconstruction of environmental conditions of the Late Pleistocene and human adaptation in the Middle Dnieper basin (Northern Ukraine). *Кам'яна доба України*, 4, с. 262-277.
- Lozovski, V.M., Lozovskaya, O.V. 2014. Analyse du débitage laminaire du site de Mezhyrich : habitations no 1, 2 et 3. *L'Anthropologie*, Vol. 118(5) (Novembre-Décembre 2014), p. 495-503. doi:[10.1016/j.anthro.2014.10.009](https://doi.org/10.1016/j.anthro.2014.10.009)
- Nuzhnyi, D. 2008. The epigravettian variability of the middle Dnieper river basin. В: Кулаковська, Л.В. (ред.). *Дослідження первісної археології в Україні*. К.: Корвін Пресс, с. 96-134.
- Nuzhnyi, D.Yu. and Shydlovskiy, P.S. 2015. Variabilité de l'industrie lithique entre les structures de l'habitation n° 1 de Mezhyrich, site du Paléolithique supérieur d'Ukraine. *L'Anthropologie*, 119, №4 (Septembre-Octobre 2015), p. 394-416. doi:[10.1016/j.anthro.2015.07.003](https://doi.org/10.1016/j.anthro.2015.07.003)
- Shydlovskiy, P., Péan, S., Crépin, L., Tsvirkun, O. 2018. Investigating a Prehistoric mammoth bone dwelling: from field and lab research to education. *Quaternary Perspectives*, 25 (2), p. 18-19. doi:[10.5281/zenodo.2631382](https://doi.org/10.5281/zenodo.2631382)
- Shydlovskiy, P.S., Tsvirkun, O.I., Péan, S., Chymyrys, M.V., Mamchur, B.V. 2019. New Study of Fourth Dwelling from Mezhyrich Upper Palaeolithic Campsite: the results of International Summer School activity. *VITA ANTIQUA*, 11, p. 92-115. doi:[10.37098/VA-2019-11-92-115](https://doi.org/10.37098/VA-2019-11-92-115)
- Soffer, O., Adovasio, J.M., Kornietz, N.L., Velichko, A.A., Gribchenko, Yu.N., Brett, R.L., Suntssov, V.Yu. 1997. Cultural stratigraphy at Mezhyrich, an Upper Paleolithic site in Ukraine with multiple occupations. *Antiquity*, Vol. 71, Issue 271, p. 48-62. doi:[10.1017/S0003598X00084532](https://doi.org/10.1017/S0003598X00084532)

REFERENCES

- Adams, B. 1994. Trasologicheskii analiz kremnevnykh izdelii so stoianki Mezhirich (raskopki 1993 goda). Appendix 1. In: Kornietz, N.L. *Otchet o rabote na pozdnepaleoliticheskoi stoianke Mezhirich v 1993 godu*. Kyiv: Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine, f. 64, 1993/129, s. 17-18.
- Adams, B. 1995. Trasologicheskii analiz kremnevnykh izdelii stoianki Mezhirich iz raskopok 1994 g. Appendix 4. In: Kornietz, N.L. *Otchet o raskopkakh pozdnepaleoliticheskoi stoianki Mezhirich v 1994 g*. Kyiv: Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine, f. 64, 1994/114, s. 53-57.
- Adovasio, J.M., Lenz, B.R. 1996. Mikrostratigrafia iamy 4 i zhilishcha 4. Appendix 2. In: Kornietz, N.L., Suntsov, V.Yu., Soffer, O. *Otchet o raskopkakh pozdnepaleoliticheskoi stoianki Mezhirich v 1995 g*. Kyiv: Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine, f. 64, 1995/96, p. 43-47.
- Adovasio, J.M., Soffer, O., Carr, K.W., Pedler, C.L., Dirkmaat, D., Pedler, D.R., Rouz, M., Tomas, D., Baie, R. 1993. Analiz mikroskopicheskikh ostatkov so stoianki Mezhirich. Appendix 5. In: Kornietz, N.L. *Otchet o rabote na pozdnepaleoliticheskoi stoianke Mezhirich v 1992 godu*. Kyiv: Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine, f. 64, 1992/181, s. 30-34.
- Gavrilov, K.N. 1993. Kremen (nakhodki iz raskopa 1992 g.). Appendix 2. In: Kornietz, N.L. *Otchet o rabote na pozdnepaleoliticheskoi stoianke Mezhirich v 1992 godu*. Kyiv: Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine, f. 64, 1992/181, s. 23-24.
- Gladkikh, M.I. 1971. Krem'anyi inventar piznopaleolitychnoho poselennia Mezhyrich. *Arkheolohiia*, 3, s. 58-63.
- Gladkikh, M.I. 1977. Nekotorye kriterii opredeleniia kulturnoi prinalozhnosti pozdnepaleoliticheskikh pamiatnikov. In: Praslov, N.D. (ed.). *Problemy paleolita Vostochnoi i Tsentralnoi Evropy*. Leningrad: Nauka, s. 137-143.
- Gladkikh, M.I. 1989. Sotsialno-ekonomichna interpretatsiia piznopaleolitychnykh zhytel ta poselen. *Arkheolohiia*, 4, s. 17-26.
- Gladkikh, M.I. 1991. *Istorychna interpretatsiia piznogo paleolitu (za materialamy terytorii Ukrainy)*. Kyiv: NMK VO.
- Gladkikh, M.I. 1999. Drevneyshaya arkhitektura po arkheologicheskim istochnikam epokhi paleolita. *VITA ANTIQUA*, 1, s. 29-33. <http://vitaantiqua.org.ua/wp-content/uploads/2016/10/004VA01-gladkikh.pdf>
- Gladkikh, M.I. 2001. Kremnevyi inventar mezhirichskogo pozdnepaleoliticheskogo poseleniia. *VITA ANTIQUA*, 3-4, s. 15-21. <http://vitaantiqua.org.ua/wp-content/uploads/2016/11/2.pdf>
- Gladkikh, M.I., Kornietz, N.L. 1977. *Otchet o raskopkakh Mezhirichskogo pozdnepaleoliticheskogo poseleniia v 1976 g*. Kyiv: Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine, f. 64, №1976/121.
- Gladkikh, M.I., Kornietz, N.L. 1979. *Otchet o raskopkakh Mezhirichskogo pozdnepaleoliticheskogo poseleniia v 1978 g*. Kyiv: Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine, f. 64, 1978/106.
- Gladkikh, M.I., Kornietz, N.L. 1979. Nova sporuda z kistok mamonta v Mezhyrichi. *Visnyk AN URSR*, 9, s. 50-54.
- Gladkikh, M.I., Kornietz, N.L. 1982. *Otchet o rabote pozdnepaleoticheskoi stoianke Mezhirich v 1979-1981 gg*. Kyiv: Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine, f. 64, 1979-81/143.
- Dudnyk, D.V. 2017. Stages of research of Mezhyrich site. *VITA ANTIQUA*, 9, HUMAN & LANDSCAPE: Prehistoric Archaeology of Eastern Europe, pp. 69-80. doi:[10.37098/VA-2017-9-69-80](https://doi.org/10.37098/VA-2017-9-69-80)
- Carr, K.W. 1995. Tekhnologicheskii analiz kremnevnykh izdelii iz raskopok stoianki Mezhirich 1994 g. Appendix 5. In: Kornietz, N.L. *Otchet o raskopkakh pozdnepaleoliticheskoi stoianki Mezhirich v 1994 g*. Kyiv: Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine, f. 64, 1994/114, s. 58-66.
- Carr, K.W., Pedler, C.L., Adovasio, J.M. 1994. Tekhnologicheskii analiz kamennoi industrii Mezhirichskoi pozdnepaleoliticheskoi stoianki. In: Kornietz, N.L. *Otchet o rabote na pozdnepaleoliticheskoi stoianke Mezhirich v 1993 godu*. Kyiv: Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine, f. 64, 1993/129, s. 27-30.
- Kornietz, N.L. 1993. *Otchet o rabote na pozdnepaleoliticheskoi stoianke Mezhirich v 1992 godu*. Kyiv: Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine, f. 64, 1992/181.
- Kornietz, N.L. 1994. *Otchet o rabote na pozdnepaleoliticheskoy stoianke Mezhirich v 1993 godu*. Kyiv: Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine, f. 64, 1993/129.
- Kornietz, N.L. 1995. *Otchet o raskopkakh pozdnepaleoliticheskoi stoianki Mezhirich v 1994 g*. Kyiv: Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine, f. 64, 1994/114.
- Kornietz, N.L. 2000. *Otchet o raskopkakh pozdnepaleoliticheskoi stoianki Mezhirich v 1999 g*. Kyiv: Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine, f. 64, 1999/3.
- Kornietz, N.L., Gladkikh, M.I., Velichko, A.A., Antonova, V.G., Gribchenko, Yu.N., Zelikson, E.M., Kurenkova, E.I., Khalcheva, T.A., Chepalyga, A.L. 1981. Mezhirich. In: Velichko, A.A. (ed.). *Arkheologiia i paleogeografiia pozdnego paleolita Russkoi ravniny*. Moskva: Nauka, s. 106-119.
- Kornietz, N.L., Nuzhnyi, D.Yu. 2003. *Zvit pro rozkopky verkhnopaleolitychnoi stoianki Mezhyrich u 2002 r*. Kyiv: Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine, f. 64, 2002/189.
- Kornietz, N.L., Suntsov, V.Yu. 1999. *Otchet o raskopkakh pozdnepaleoliticheskoi stoianki Mezhirich v 1998 godu*. Kyiv: Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine, f. 64, 1998/51.
- Kornietz, N.L., Suntsov, V.Yu., Soffer, O. 1996. *Otchet o raskopkakh pozdnepaleoliticheskoi stoianki Mezhirich v 1995 g*. Kyiv: Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine, f. 64, 1995/96.
- Lozovskii, V.M., Lozovskaia, O.V. 2010. Tekhnologicheskii analiz plastinchatykh skolov stoianki Mezhyrichi — zhilishcha 1, 2, 3. In: Davudov, O.M. (ed.). *Issledovaniia pervobytnoi arkheologii Evrazii*. Makhachkala: Nauka DNTs, s. 240-247.
- Nuzhnyi, D.Yu. 2002. Verkhnopaleolitychni pamiatky typu Mezhyrich ta yikh mistse sered epihravettskykh kompleksiv Serednoho Dnipra. *Kam'iana doba Ukrainy*, 1, s. 57-81.

- Nuzhnyi, D.Yu. 2014. Krem'ianyi kompleks druhoho zhytla verkhnopaleolitychnoho poselennia Mezhyrich. In: Stupak, D.V., Khlopachev, G.A. (eds.). *Epihravetski pam'iatky serednoho Podniprovia*. Arkheologicheskii Almanakh, 31, s. 69-80.
- Nuzhnyi, D.Yu., Kornietz, N.L., Péan, S. 2004. *Zvit pro rozkopky verkhnopaleolitychnykh poselen Barmaky ta Mezhyrich u 2003 rotsi*. Kyiv: Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine, f. 64, 2003/132.
- Nuzhnyi, D.Yu., Kornietz, N.L., Péan, S., Shydlovskiy, P.S., Haesaerts, P. 2006. *Zvit pro rozkopky verkhnopaleolitychnoho poselennia Mezhyrich u 2006 rotsi*. Kyiv: Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine, f. 64, 2006/65.
- Nuzhnyi, D.Yu., Shydlovskiy, P.S. 2009. The industrial variability of the field objects associated with the first dwelling assemblage of Mezhyrich Upper Paleolithic site. In: Chabai, V.P. (ed.). *The top issues of the Eastern European prehistoric archeology*. Archeological Almanac, №20, pp. 203-218. doi:[10.5281/zenodo.1191313](https://doi.org/10.5281/zenodo.1191313)
- Nuzhnyi, D.Yu., Shydlovskiy, P.S. 2011. First Dwelling of Mezhyrich Upper Palaeolithic settlement: industrial variability of the field objects' contents. In: Gavrilov, K. N. (ed.). *Paleolit i Mezolit Vostochnoi Evropy*. M.: Institut arkheologii RAS, Taus, pp. 321-342. doi:[10.5281/zenodo.1193696](https://doi.org/10.5281/zenodo.1193696)
- Pidoplichko, I.G. 1969. *Late Paleolithic Dwellings of Mammoth Bones in the Ukraine*. Kyiv: Naukova dumka.
- Pidoplichko, I.G. 1976. *Mezhirichskie zhilishcha iz kostei mamonta*. Kyiv: Naukova dumka.
- Samoilenko, L.H., Shydlovskiy, P.S. 2016. Mezhyrich settlement: What will be future of our past? Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv, History: 4(131), pp. 62-69. doi:[10.5281/zenodo.1206223](https://doi.org/10.5281/zenodo.1206223)
- Snider, J. 1994. Restavratsionnaia rabota na stoianke Mezhyrich. Appendix 6. In: Kornietz, N.L. *Otchet o rabote na pozdne-paleoliticheskoy stoianke Mezhyrich v 1993 godu*. Kyiv: Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine, f. 64, 1993/129, s. 40-43.
- Soffer, O. 1993. Vozrast stoianki po dannym radiouglerodnogo analiza (C 14). Appendix 3. In: Kornietz, N.L. *Otchet o rabote na pozdne-paleoliticheskoy stoianke Mezhyrich v 1992 godu*. Kyiv: Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine, f. 64, 1992/181, s. 25-27.
- Chabai, V.P., Stupak, D.V., Veselskyi, A.P., Dudnyk, D.V. 2020. The cultural and chronological variability of the epigravettian of the Middle Dnieper basin. *Arkheolohiia*, 2, s. 5-31, doi:[10.15407/archaeologyua2020.02.005](https://doi.org/10.15407/archaeologyua2020.02.005)
- Shydlovskiy, P.S. 2013. Doslidzhennya ta problemy zberezhennya Mezhyrits'koho poselennya myslyvtsiv na mamontiv. *Pratsi NDI pamiatkoohoronnykh doslidzhen*, 8 pp. 567-581. doi:[10.5281/zenodo.1188708](https://doi.org/10.5281/zenodo.1188708)
- Shydlovskiy, P.S. 2020. Myslyvtsi na mamontiv baseinu Dnipra. K.: VPTs Kyiv University, 140 s. doi:[10.5281/zenodo.5515482](https://doi.org/10.5281/zenodo.5515482)
- Shydlovskiy, P., Péan, S., Demay, L., Crépin, L., Tsvirkun, O., Chymyrys, M., Mamchur, B. 2020. Ponovlennia doslidzhen chetvertoho mezhyrits'koho zhytla. In: Boltryk, Yu.V. (ed.). *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2018*, s. 244-247. doi:[10.5281/zenodo.3751600](https://doi.org/10.5281/zenodo.3751600)
- Shydlovskiy, P., Péan, S., Haesaerts, P., Tsvirkun, O., Chymyrys, M., Mamchur, B. 2020. Suchasni doslidzhennia Mezhyrits'koi stoianky. In: Boltryk, Yu.V. (ed.). *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2019*, s. 353-357. doi:[10.5281/zenodo.5376415](https://doi.org/10.5281/zenodo.5376415)
- Haesaerts, P., Péan, S., Valladas, H., Damblon, F., Nuzhnyi, D. 2015. Contribution à la stratigraphie du site paléolithique de Mezhyrich (Ukraine), *L'anthropologie*, 119(4) (Septembre-Octobre 2015), p. 364-393. doi:[10.1016/j.anthro.2015.07.002](https://doi.org/10.1016/j.anthro.2015.07.002)
- Komar, M.S., Kornietz, N.L., Nuzhnyi, D.Yu., Péan, S. 2003. Mezhyrich Upper Paleolithic Site: the reconstruction of environmental conditions of the Late Pleistocene and human adaptation in the Middle Dnieper basin (Northern Ukraine). *Кам'яна доба України*, 4, с. 262-277.
- Lozovski, V.M., Lozovskaya, O.V. 2014. Analyse du débitage laminaire du site de Mezhyrich : habitations no 1, 2 et 3. *L'Anthropologie*, Vol. 118(5) (Novembre-Décembre 2014), p. 495-503. doi:[10.1016/j.anthro.2014.10.009](https://doi.org/10.1016/j.anthro.2014.10.009)
- Nuzhnyi, D. 2008. The epigravettian variability of the middle Dnieper river basin. В: Кулаковська, Л.В. (ред.). *Дослідження первісної археології в Україні*. К.: Корвін Пресс, с. 96-134.
- Nuzhnyi, D.Yu. and Shydlovskiy, P.S. 2015. Variabilité de l'industrie lithique entre les structures de l'habitation n° 1 de Mezhyrich, site du Paléolithique supérieur d'Ukraine. *L'Anthropologie*, 119, №4 (Septembre-Octobre 2015), p. 394-416. doi:[10.1016/j.anthro.2015.07.003](https://doi.org/10.1016/j.anthro.2015.07.003)
- Shydlovskiy, P., Péan, S., Crépin, L., Tsvirkun, O. 2018. Investigating a Prehistoric mammoth bone dwelling: from field and lab research to education. *Quaternary Perspectives*, 25 (2), p. 18-19. doi:[10.5281/zenodo.2631382](https://doi.org/10.5281/zenodo.2631382)
- Shydlovskiy, P.S., Tsvirkun, O.I., Péan, S., Chymyrys, M.V., Mamchur, B.V. 2019. New Study of Fourth Dwelling from Mezhyrich Upper Palaeolithic Campsite: the results of International Summer School activity. *VITA ANTIQUA*, 11, p. 92-115. doi:[10.37098/VA-2019-11-92-115](https://doi.org/10.37098/VA-2019-11-92-115)
- Soffer, O., Adovasio, J.M., Kornietz, N.L., Velichko, A.A., Gribchenko, Yu.N., Brett, R.L., Suntsov, V.Yu. 1997. Cultural stratigraphy at Mezhyrich, an Upper Paleolithic site in Ukraine with multiple occupations. *Antiquity*, Vol. 71, Issue 271, p. 48-62. doi:[10.1017/S0003598X00084532](https://doi.org/10.1017/S0003598X00084532)

Tsvirkun Ostap I.¹, Shydlovskiy Pavlo S.²,
Dudnyk Diana V.³, Chymyrys Marharyta V.⁴

¹ Senior Research Fellow, National Museum of the History of Ukraine; PhD student, National University "Kyiv-Mohyla Academy"

address: Volodymyrska St., 2, Kyiv 01001, Ukraine

ORCID: [0000-0002-3265-2471](https://orcid.org/0000-0002-3265-2471)

e-mail: ostaptsvirkun@gmail.com

² PhD, associate Professor at Taras Shevchenko National University of Kyiv

address: Volodymyrska St, 64, Kyiv 01601, Ukraine

ORCID: [0000-0001-6771-812X](https://orcid.org/0000-0001-6771-812X)

e-mail: prehist@knu.ua

³ PhD student, Institute for Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine

address: Heroiv Stalinhrada ave., 12, Kyiv, 04210, Ukraine

ORCID: [0000-0003-0855-3219](https://orcid.org/0000-0003-0855-3219)

e-mail: ddi18@knu.ua

⁴ PhD student, Faculty of History, Taras Shevchenko National University of Kyiv

address: Volodymyrska St, 64, Kyiv 01601, Ukraine

ORCID: [0000-0002-4177-5246](https://orcid.org/0000-0002-4177-5246)

e-mail: margochimiris@gmail.com

LITHIC PROCESSING COMPLEX OF THE FOURTH DWELLING OF THE MEZHYRICH UPPER PALAEOLITHIC SETTLEMENT

In order to determine the degree of relatedness of archaeological sites, it is important to study lithic assemblages originated from relatively closed archaeological objects and which can serve as a reference for a comparative analysis of several industries. This article analyses a separate archaeological object – a flint Workshop 1 – against the background of the overall structure of the lithic assemblage of the fourth household unit.

The Workshop 1 was discovered during the excavations of the fourth dwelling of the Mezhyrich epigravettian site in 2018-2020. The history of the study of this dwelling and lithic assemblage of the fourth unit, the conditions of detection and the context of the Workshop 1 location, the typological-statistical and technological features of the flint artifacts, obtained as a result of the latest excavations of the fourth dwelling filling, are given.

Analysis of the distribution of finds together with stratigraphic observations allow us to assert at least two living surfaces into the dwelling. Planigraphic features of the trench studied in dwelling demonstrate the functional specialization of different parts of the interior space. The study revealed two different areas on both sides of the central part with the remains of the hearth. Cultural remains in the south-western part testify to fur and leather processing operations here, while in the north-eastern part of the trench there is clear evidence of flint knapping operations and the manufacture of tools, which in turn related to leather processing.

Data on the spatial distribution of flint products in other dwellings of the Mezhyrich settlement reveal common features in the organization of living space. Such peculiarities of the behaviour of the prehistoric inhabitants require the search for more distant analogies on the mezhyrichian industry sites and among the Upper Palaeolithic population of Eastern Europe in general.

Keywords: Upper Palaeolithic, Epigravettian, household unit, workshop, lithic technology.

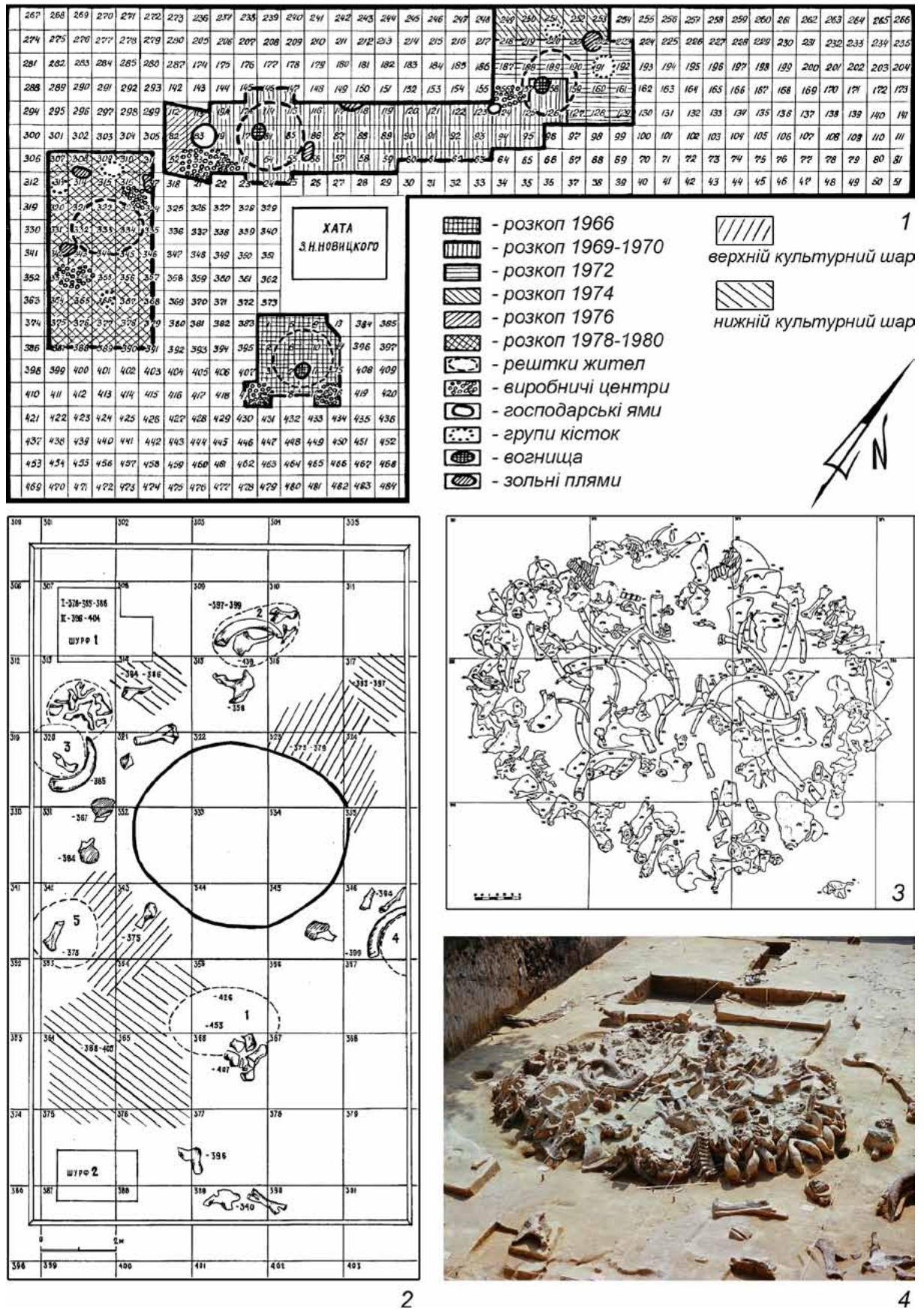

Рис. 1. Планіграфія четвертого ГПК Межиріцького поселення: 1 – взаєморозташування господарсько-побутових комплексів; 2 – план четвертого розкопу 1978-1980 рр.; 3 – план четвертого житла станом на 1981 р.; 4 – вигляд решток четвертого житла з заходу (за: Гладких, Корниєц 1982).

Fig. 1. Layout of the fourth unit of the Mezhyrich settlement: 1 – mutual arrangement of household units; 2 – plan of the fourth excavation 1978-1980; 3 – plan of the fourth dwelling as of 1981; 4 – view of the remains of the fourth dwelling from the west (by: Gladkikh, Korniets 1982).

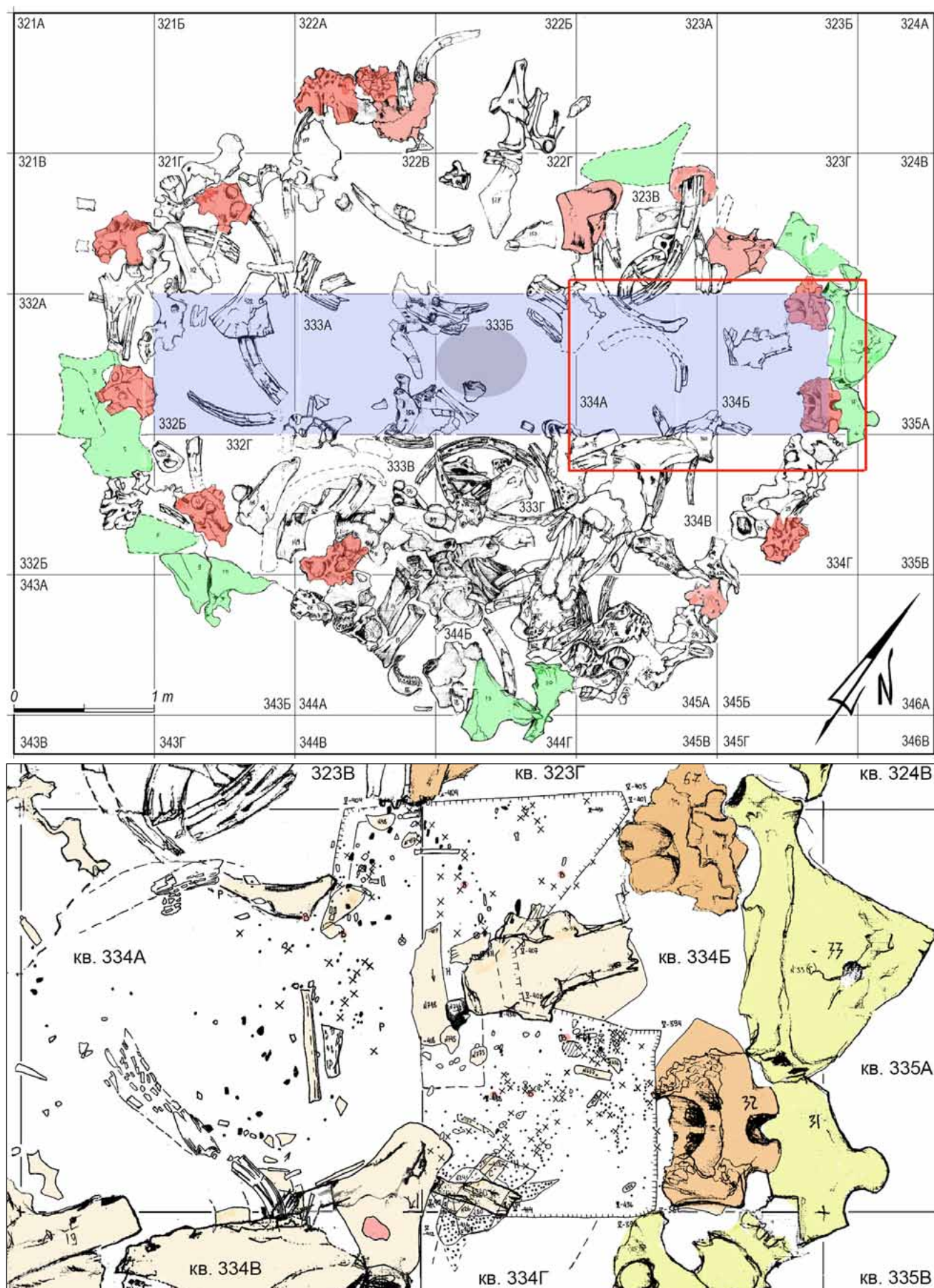

Рис. 2. Сучасні дослідження четвертого житла Межиріцької стоянки: 1 – план четвертого житла станом на 2020 р.; 2 – план ділянки East та кремeneобробної майстерні.

Fig. 2. Modern research of the fourth dwelling of Mezhyrich settlement: 1 – the plan of the fourth dwelling as of 2020; 2 – plan of the East section and flint workshop.

Рис. 3. Східне мікроскупчення Точка 1. Вигляд з південного заходу.

Fig. 3. Eastern microcluster of Workshop 1. View from the southwest.

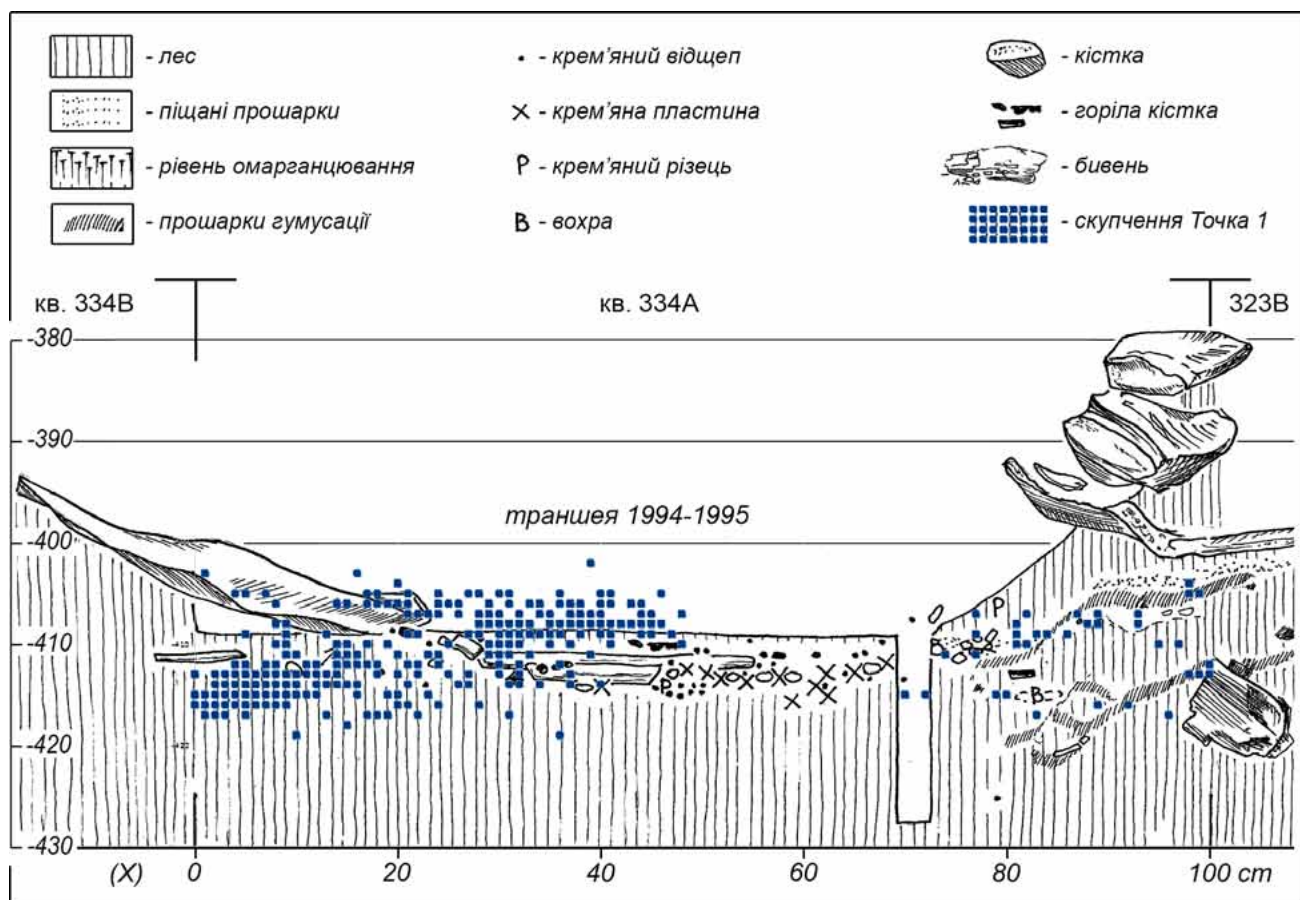

Рис. 4. Кременеобробна майстерня Точок 1: 1 – південне мікроскупчення Точка 1, вигляд з південного сходу; 2 – вертикальна проекція поширення знахідок Точка 1 на розріз по лінії кв. 334А / 334Б.

Fig. 4. Flint Workshop 1: 1 – southern microcluster of Workshop 1, view from the southeast; 2 – vertical projection of the distribution of Workshop 1 on the cross section along the line of the squares 334A / 334B.

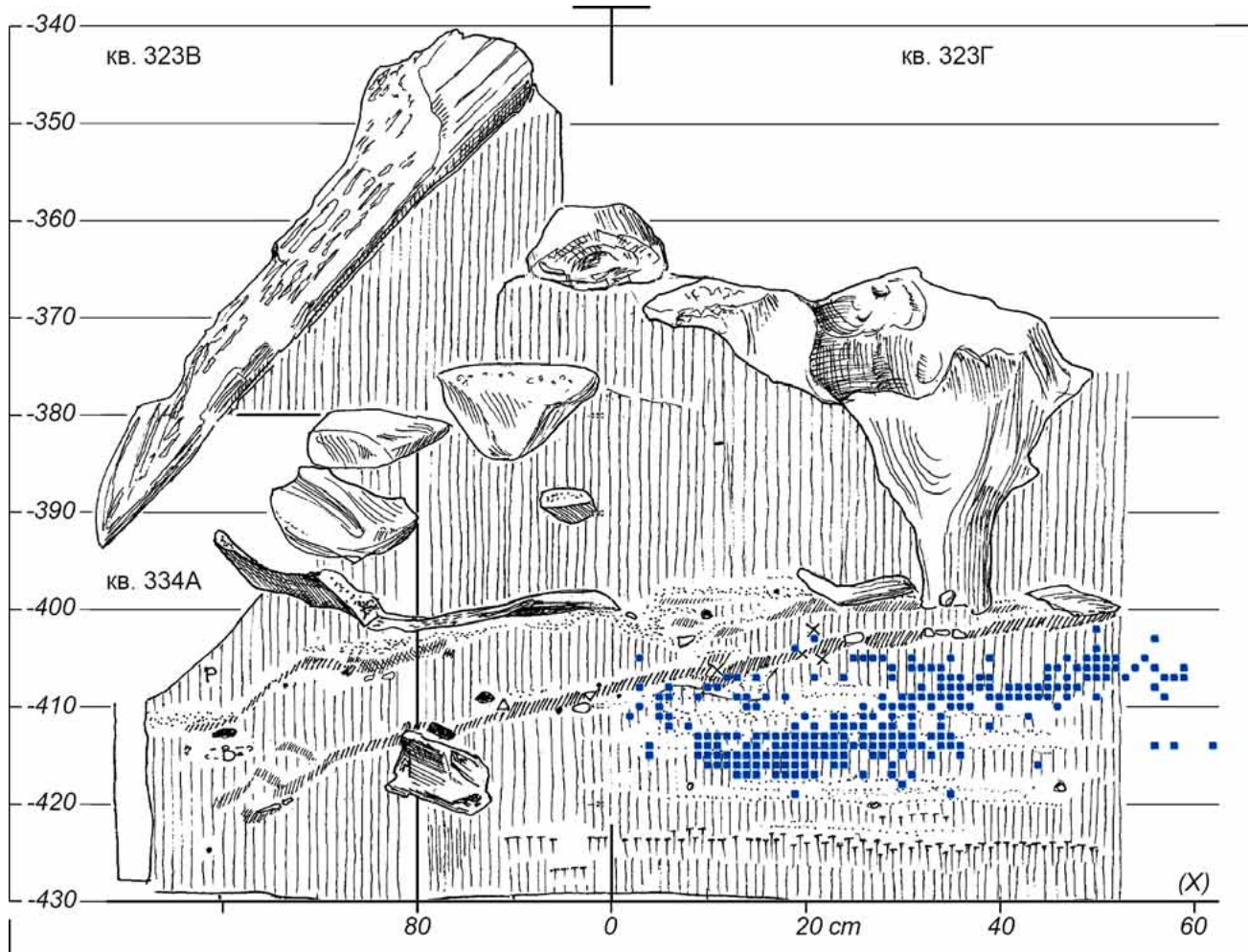

Рис. 5. Стратиграфія ділянки East: 1 – стратиграфічні особливості ділянки; 2 – вертикальна проекція поширення Точка 1 на розріз по лінії кв. 334Б / 323Г.

Fig. 5. Stratigraphy of the East section: 1 – stratigraphic features of the section; 2 – vertical projection of the distribution of Workshop 1 on the cross section along the line of the squares 334B / 323G.

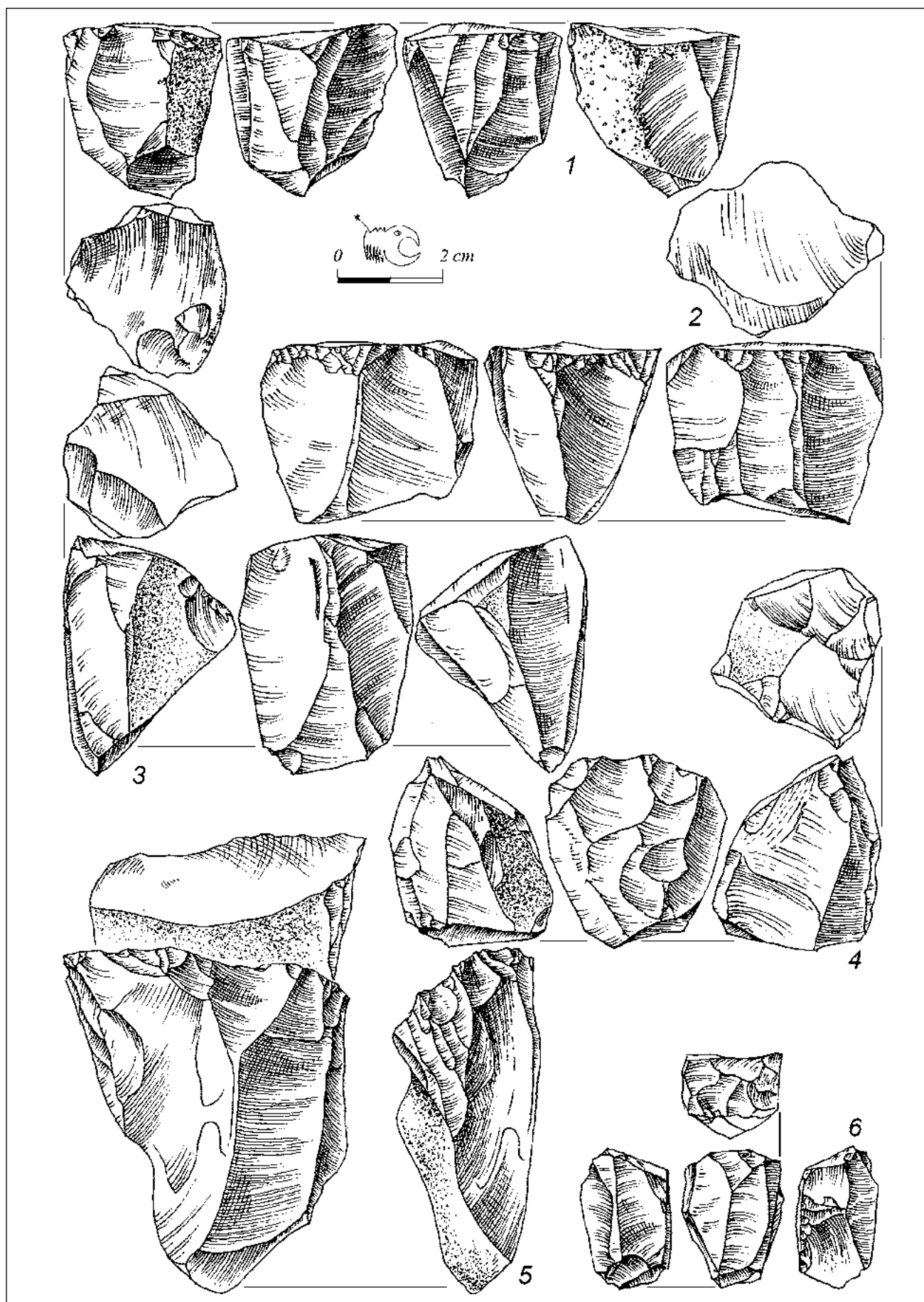

Рис. 6. Ділянка East. Нуклеуси (за: Shydlovskiy et al. 2019).

Fig. 6. Section East. Cores (by: Shydlovskiy et al. 2019).

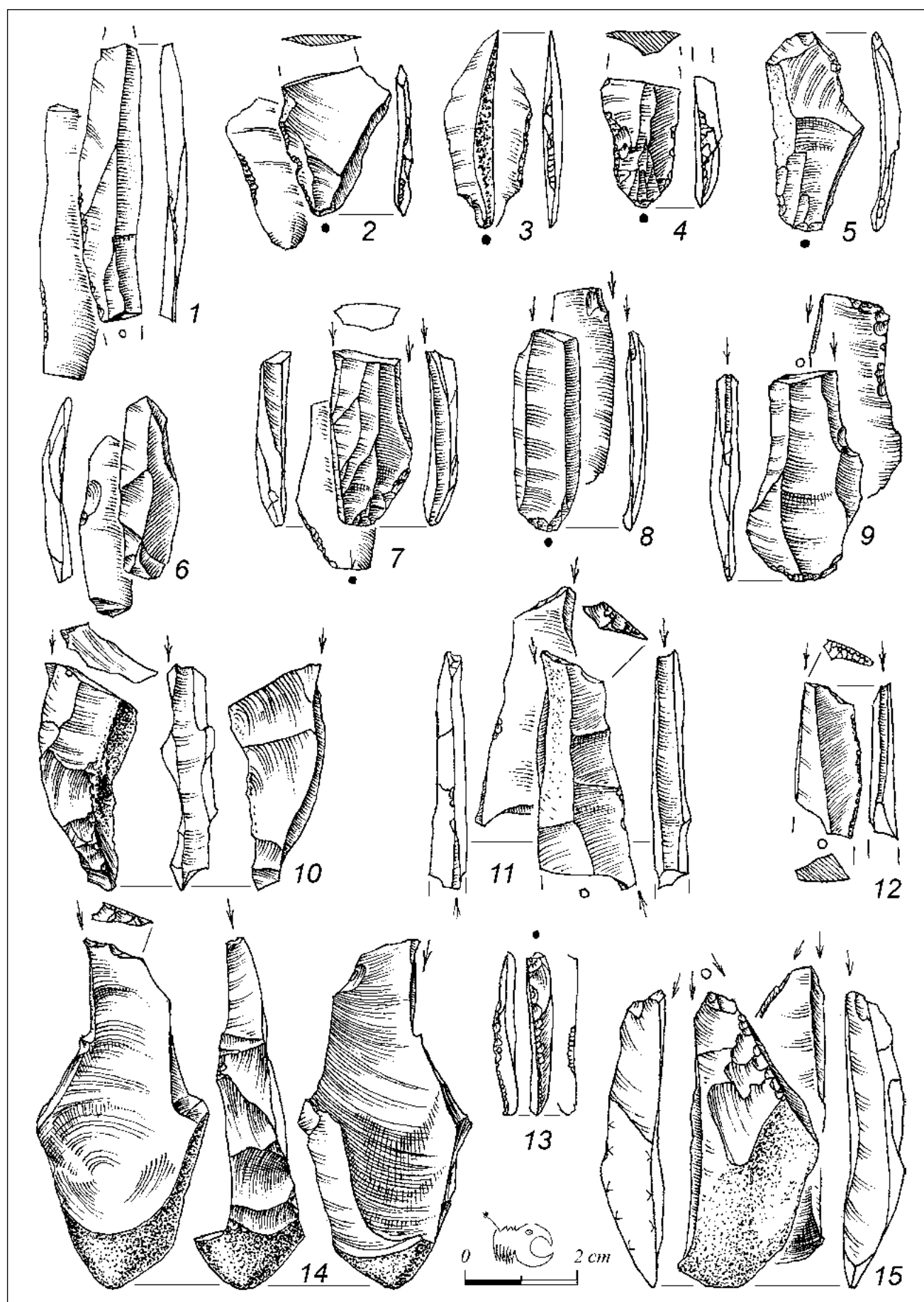

Рис. 7. Ділянка East. Вироби з кременю: 1-6 – оброблені пластини; 7-15 – різці.

Fig. 7. Section East. Lithic artifacts: 1-6 – retouched blades; 7-15 – burins.

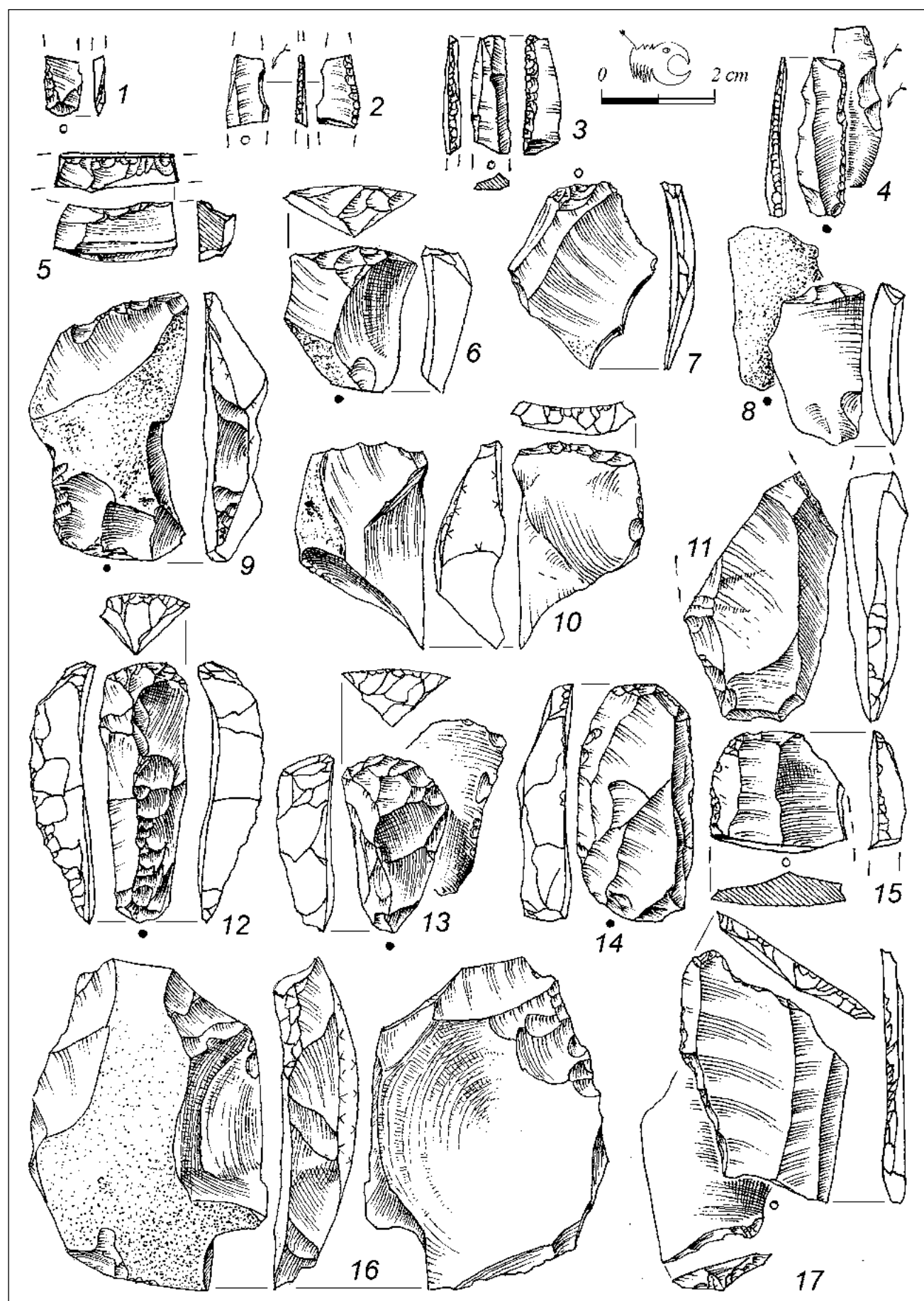

Рис. 8. Ділянка East. Знаряддя праці з кременю: 1-4 – мікроліти; 5-11, 16-17 – оброблені відщепи; 12-15 – скребки.
 Fig. 8. Section East. Lithic tools: 1-4 – microliths; 5-11, 16-17 – retouched flakes; 12-15 – end scrapers.